

V Дио

**БРИГАДА У ПЕТОЈ
ОФАНЗИВИ**

1. УОЧИ ОФАНЗИВЕ

Април је прошао без већих борби. Бригада је обезбјеђивала сјеверозападне границе ослобођене територије и Дентралну болницу са линије: Горажде (које није било ослобођено) — јужне падине Јахорине — Трново. Први батаљон који је са једним батаљоном Мајевичке бригаде обезбјеђивао дијелове Централне болнице око Калиновика и Бјелинића вратио се у састав бригаде крајем априла.

Друга и Трећа дивизија наставиле су офанзиву у Санџаку, Црној Гори и продрле до Никшића, Колашина и Бијелог Поља, а 1. дивизија, под чијом се командом налазила и 6 бригада, ослободила је Чајниче, Бољанић и наставила гоњење непријатеља у правцу Пљеваља, а затим широким фронтом, избила на ријеку Лим — сектор Бродарево—Бијело Поље. Њена 1. бригада се налазила у Чајничу и на положајима на десној обали Дрине око Горажда. У Фочи се налазио италијански гарнизон са четницима, који је опколила и држала у блокади 2. далматинска бригада.

Већ у другој половини априла осјетила се живља активност непријатеља око Горажда, гдје су почели да пристижу дијелови 369. пјешадијске дивизије¹. Прве

¹ 369. пјешадијска дивизија формирана је у Аустрији крајем новембра 1942. године. Њено језгро је сачињавао 369. хрватски легионарски пук, који се борио на источном фронту код Волхова, гдје је био потучен и десеткован. Дивизија је била састав: 369. пјешадијски пук (решмента), 370. пјешадијски пук (пукови су имали по четири батаљона, батаљони по 4 чете, а свака чета своју комору), 369. артиљеријски пук од 3 дивизије.

борбе са овом дивизијом бригада је водила крајем марта и почетком априла на Романији, код Средњег и у Соколовићима. У тим борбама „вражјаци“ су примјенјивали тактику партизана — ноћне нападе. Били су врло покретљиви и сналажљиви по сваком земљишту, а уз то и веома дрски. Извиђачки дијелови 369. дивизије били су у другој половини априла врло активни, нарочито на правцима: Горажде—Чајнице и Горажде—Устикolina. Други и 3. батаљон бригаде који су држали положаје према Горажду свакодневно су се сукобљавали са овим дијеловима код Мравиња и Хан Осанице. Осим Нијемаца у Горажде, Устипрачу и Рогатицу пристизале су и италијанске јединице. Италијанско и њемачко ваздухопловство било је, такође, активно. Бомбардовали су положаје око Фоче, извиђали комуникације Горажде—Фоча и снабдијевали опкољени гарнизон у Фочи². Око 25. априла наши митраљесци су код Устикoline оборили један италијански двомоторни бомбардер. Њемачка извиђачка активност цијењена је тада као могућност да непријатељ покуша продор до Фоче, како би ослободио опкољени гарнизон који је сваког дана био у све тежем положају³.

Штаб бригаде се налазио у селу Филиповићи (код Устикoline). Кратак предах је искориштен за срећи-

зиона (2 лака и 1 тешки), извиђачки батаљон (моторизован), противтенковски дивизион од 36 топова, пионирски батаљон и остали дијелови. Бројно стање дивизије је било око 20000 људи. Попуна је вршена усташама, домобранским добровољцима, а касније и фолксдојчерима. Ошрилике 1/5 састава дивизије били су Нијемци, који су имали све командне положаје. Службени назив дивизије је 369. хрватска пјешадијска дивизија или „Легионарска дивизија“. „Вражија“ је добила назив од народа, због нацртаног црвеног врага на возилима. Сабирни центар је имала у Загребу, а допунски батаљон у Штокерау (Аустрија). У 1943. години формиране су још двије такве дивизије: 373. и 392.

² АЕпјација је, по њемачком билтену за 22. април, извршила 56 борбених летова, по билтену за 23. април 19 борбених летова, по билтену за 29. април 43 борбена лета.

³ Њемачка команда је дезинформацијама крила припреме за предстојећу офанзиву. Иако је већ у другој половини априла, а нарочито почетком маја, вршила концентрисање трупа у ширим рејонима: Вишеграда, Рогатице, Сарајева, Гласинца, Гораж-

вање и мање реорганизације јединице. Расформиран је 5. (пратећи) батаљон, а формиран пратећи вод састава: одјељење противтенковских топова и одјељење бацача. Митраљеска и техничко-пионирска чета су расформиране, а људство и средства су подијељени по батаљонима. Тако је 6. бригада, крајем априла, имали у свом саставу три батаљона и пратећи вод, са око 630 бораца. Од наоружања је имала: 30 пушкомитраљеза, 4 митраљеза, 2 минобаца 81 мм, 1 противтенковски топ 57 мм, пушке и бомбе. С обзиром да је била малобројна, упућени су курири у Шековиће са наређењем да Бирчански батаљон одмах крене и уће у састав бригаде⁴.

У штабу бригаде су били: командант, Војо Љујић, политички комесар Двијетин Мијатовић; замјеник команданта Милош Зекић; замјеник политичког комесара Пашага Манџић; начелник штаба Руди Петовар; обавјештајни официр Душко Благојевић; љекар Драган Јовановић и интендант Перо Кршић.

Одјељење курира било је слиједеће састава: Ешреф Церић командир, Бранко Бахрић партијски секретар, затим Чедомир Витомир, Ристо Шаkota, Љубо Обрадовић, Ристо Марић, Милорад Боровчанин, Боко Лулић, Суљо Чаушевић, Бедрудин Макић, Мухидин Шахинпашић и Грујо Сокнић.

Уз штаб бригаде је формиран политодјел састава: Зарије Шкерковић, Чедомир Миндеровић и Милић Максимовић⁵.

да и Калиновика, Нијемци су протурали вијест да ове снаге продужују на јадранску обалу (због евентуалног отварања другог фронта) и да су због слабих комуникација привремено задржане на овој територији. Друга вијест коју је непријатељ протурао била је да предстоји деблокада италијанског гарнизона у Фочи. Штаб бригаде је извјештаје овакве врсте примио и од партијских активиста са терена Горажда и Гласинца.

⁴ Батаљон је крајем априла кренуо према Фочи, али није могао да се лробије преко ријеке Праче, гдје су се налазнили јачи дијелови 369. њемачке дивизије.

⁵ Политодјел у бригади је био орган ЦК КПЈ. Руководилац политодјела радио је на морално-политичким и идејним питањима, други члан на културно-просвјетним, а трећи је био задужен за рад омладинске организације.

У штабу 1. батаљона били су: Митар Минић, Салим Керић, Владо Карановић и Дане Олбина; Другог: Фрањо Херљевић, Казимир Франковић, Коста Шарановић и Нећо Божићевић, Трећег: Марко Ећимовић, Весо Рацковић, Акиф Бешлић и Нисим Албахари.

Крајем априла, према наређењу Врховног штаба, 6. бригада је смијенила 1. пролетерску на положајима према Горажду и око Чајничка. Положаји 6. бригаде протезали су се десном обалом Дрине и око цеста Горажде—Чајнице, обухватали су Градину (к. 1048), Оштри врх (к. 843), село Биљину Паљику (к. 1164) и простор уз Дрину до Устиколине. Положаје на Оштром врху и Биљину држали су 3. и 2. батаљон, а Први, који је тих дана стигао из Калиновика, налазио се у резерви код Чајничка. Штаб бригаде се налазио у селу Луке код Чајничка. На Капку (к. 1203) и Голом врху (к. 1309) налазио се 1. батаљон Мајевичке бригаде (привремено под командом 6. бригаде), који је служио и као веза са Мајевичком бригадом, која је затварала правац Горажде—Фоча, на положајима Хан Осаница и Превила (лијева обала Дрине).

Чајнице, мала босанска касаба, живнула је по доласку партизана. У њему су, док га нису ослободиле јединице 1. пролетерске дивизије, Италијани држали јак и добро утврђен гарнизон. Сви висови око градића били су утврђени бетонским бункерима и подземним склоништима, а само мјесто било је претворено у војнички логор. Изгледа невјероватно да су га јединице 1. пролетерске дивизије ослободиле, тако рећи, без метка. Италијани су, разбијени на Голом врху и Ифсару, у паничном страху побјегли из Чајничка за Пљевља, дигнувши у ваздух неколико магацина са муницијом, од чега је већи дио мјеста порушен.

Први мај су батаљони прославили на положајима, у мањим окршајима са Нијемцима, изузев Првог, који се налазио на просторији: Чајнице—Метаљка—Заборац. У хотелу, највећој згради у Чајничу, одржана је приредба на коју је, поред бораца, дошло доста народа из мјеста и ближе околине. Становништво овог краја се, захваљујући упорном објашњавању наших бораца и старјешина, почело ослобађати неповјерења. Мно-

ги су се вратили својим кућама, а већи број је почео активно учествовати у НОП-у и укључивати се у рад фронтовских организација.

Дијелови 1. батаљона су неколико дана боравили у Заборку, гдје су разоружавали усамљене четничке групе. Ту је и формиран Чајнички партизански одред, под командом Гојка Крезовића и Љубе Које. Пред офанзиву одред је ушао у састав батаљона.

Овај релативно миран период је прекинут. Бригада се налазила у предвечерју нове њемачке офанзиве.

2. ПЛАНОВИ ОПЕРАЦИЈЕ И РАСПОР1 Д СНАГА

а) ПЛАН ЊЕМАЧКЕ КОМАНДЕ

Њемачка команда је рачунала да ће се обрачуна-ти са Главном оперативном групом у току битке на Неретви (операција „Вајс" и „Мостар"). Још у току извођења ових дејстава, командант Југоистока генерал Лер (Ббћг) је предложио њемачкој Врховној команди да се послѣ битке на Неретви предузме нова операција, чији је циљ био: чишћење „свих банди", укључујући и четнике који су до тада били њемачки и италијански савезници. На тај начин је требало обезбиједити сигурност на југословенском простору у случају очекиваног искрцавања западних савезника на Балкану. Тридесетог марта 1943. Хитлер је одобрио план нове операције, која је добила назив „Шварц" („Schwarz").

Међутим, пошто су се дивизије Главне оперативне групе широким фронтом пробиле преко ријеке Неретве, скршиле италијанско-четнички отпор и продрле дубоко у Санцак, Херцеговину и Црну Гору, дошло је до нове, за Нијемце неочекиване ситуације. Предстојао је продор у јужну Србију, Косово и Метохију.

У уводном дијелу заповијести за операцију „Шварц" се наглашава: „ситуација може сваког часа да угрози њемачке интересе било у бокситским подру-

чјима западно од Мостара, бито у рударским подручјима у југозападној Србији".⁶

Због тога је измијењен циљ операције: основни циљ, је постало уништење Главне оперативне групе, а споредни, разоружавање остатака четничких формација које су се склониле под заштиту италијанске окупационе команде.

Извођење операције „Шварц“ повјерено је команданту њемачких снага у „НДХ“, генералу Литерсу (Литерс), који је издао заповијест 6. маја 1943. године.

Предвиђено је да у операцији учествују слиједеће јединице⁷.

1. Њемачке: 7. СС дивизија „Принц Еуген“; 1. брдска дивизија, доведена са Кавказа; 118. ловачка дивизија⁸; пуковска група 369 дивизије — у завршетку операције скоро цијела дивизија; пуковска група 104. ловачке дивизије — 724 пук; пуковска група „Бранденбург“. Укупно 67.000 војника.

2. Италијанске: дивизије „Таипепге“, „Уепехја“, „Геггага“ и мањи дијелови других јединица. Укупно 48.000 војника.

Споразум о уласку њемачких јединица у италијанску окупациону зону постигнут је тек 22. маја.

3. Усташко-домобранске: 4. ловачка бригада (7. и 13. пјешадијска пуковнија), под командом 118. дивизије. Одмах послје пробоја још: 9. 14. и 15. пјешадијска пуковнија и 1. усташка бригада. Укупно 11.000 војника.

4. Бугарске: дијелови 24. бугарске дивизије (61. 63. пјешадијски пук).

Укупно 2000 војника

5. Националистичке црногорске четничке јединице под италијанском командом, око 4000 војника.

⁶ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60.

⁷ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60 и Зборник радова Неретва Сутјеска 1943. V, Београд, 1969. год.

⁸ Све посадне дивизије: 704, 714, 717. и 718. у прољеће 1943. преформирани су у ловачке дивизије пуног састава и попуњене млаћим људством и бољим наоружањем. Дивизије су добиле нове називе: 104, 114, 117. и 118. ловачка дивизија.

Ове снаге подржавало је 8 артиљеријских пукова и 12 ескадрила авијације (око 160 борбених, извиђачких и транспортних авиона) и одговарајуће помоћне јединице.

Укупно око 127.000 војника.

У плану је предвиђено да се операција изведе у три фазе.

Прва, стјешњавање партизанских снага на простору Шавник—Пива — сектор црногорско-босанска граница, затим: Пљевља—Шаховићи—Колашин, уз истовремено претресање терена који је прећен.

Друга, смањење одстојања групација, њихова прегрупација и накнадно претресање прећеног терена.

Трећа, уништење опкољених снага.

Планирано вријеме: за прву и другу фазу предвиђено је по десет дана, а за трећу неколико недеља⁹.

У поменутој заповијести предвиђена је најстрожија тајност припрема операције. Са њом су упознати само штабови њемачких јединица, од пука навише, па су се тако припреме успјеле прикрити. Њемачке јединице су биле посебно припремљене и оспособљене за дејства у суровим планинским условима.¹⁰

Почетни распоред јединица предвиђених за операцију био је слиједећи:¹¹

а) 7. СС дивизија „Принц Еуген“ са линије Невесиње—Гацко—Билећа наступа у правцу Шавника.

б) 118. дивизија и 4. ловачка бригада са линије Обаљ—Калиновик—Трново, наступају према ријечи Дрини и Зеленгори и повезују се са лијевим крилом 7. СС дивизије.

ц) Пуковска група 369. дивизије наступа из рејона Устипрача—Горажде—Фоча у правцу Чајниче—Пљевља, повезује се са италијанском дивизијом „Тау-

⁹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60.

¹⁰ Наводимо примјер 118. дивизије, која је поред камионског имала брдски транспорт. Поред формацијских грла имала је и око 2500 товарних, и преко 1000 мобилисаних људи као помоћну радну снагу. У критичним ситуацијама снабдјевање је вршено ваздушним путем. (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 93).

¹¹ Из заповјести команданта њемачких снага од 6. маја 1943. за операцију „Шварц“ (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60 и 89).

ринензе", а затим наставља наступање према средњем и доњем току ријеке Иехотине. У другој и трећој фази 369. дивизије је скоро цјела укључена у операцију на сектору Зеленгоре.

д) Пуковска група 104. ловачке дивизије (724. ловачки пук) затвара сектор Бистрица—Пријепоље—Бродарево. Овој групи су потчињени и дијелови 24. бугарске дивизије.

е) 1. брдска дивизија наступа са линије Беране Иванград—Андријевица у правцу Шаховића и Липова. Пуковска група „Бранденбург", под командом дивизије, треба да овлада Матешевом.

ф) Италијанске снаге: дивизија „Тауринензе" наступа из рејона пјеваља према Тари, између пуковске групе 369. дивизије и 104. ловачке дивизије (724. пук). Остале италијанске снаге 14. армијског корпуса треба да организују спољни обруч око „казана", који треба да створе њемачке јединице. У другој фази операција убачена је у прву линију и дивизија „Ферара" на левом крилу 1. брдске дивизије.

Из почетног распореда је видљиво да су најјаче њемачко-италијанске снаге распоређене према челу Главне оперативне групе. То су: пуковска група 369. дивизије, дивизија „Тауринензе", пуковска група „Бранденбург" и 7. СС дивизија „Принц Еуген". Задатак потискивања добила је 118. дивизија са 4. ловачком бригадом. На том простору извршен је одлучујући пробој Главне оперативне групе¹².

б) ПЛАН ВРХОВНОГ ШТАБА

Главну оперативну групу сачињавале су:

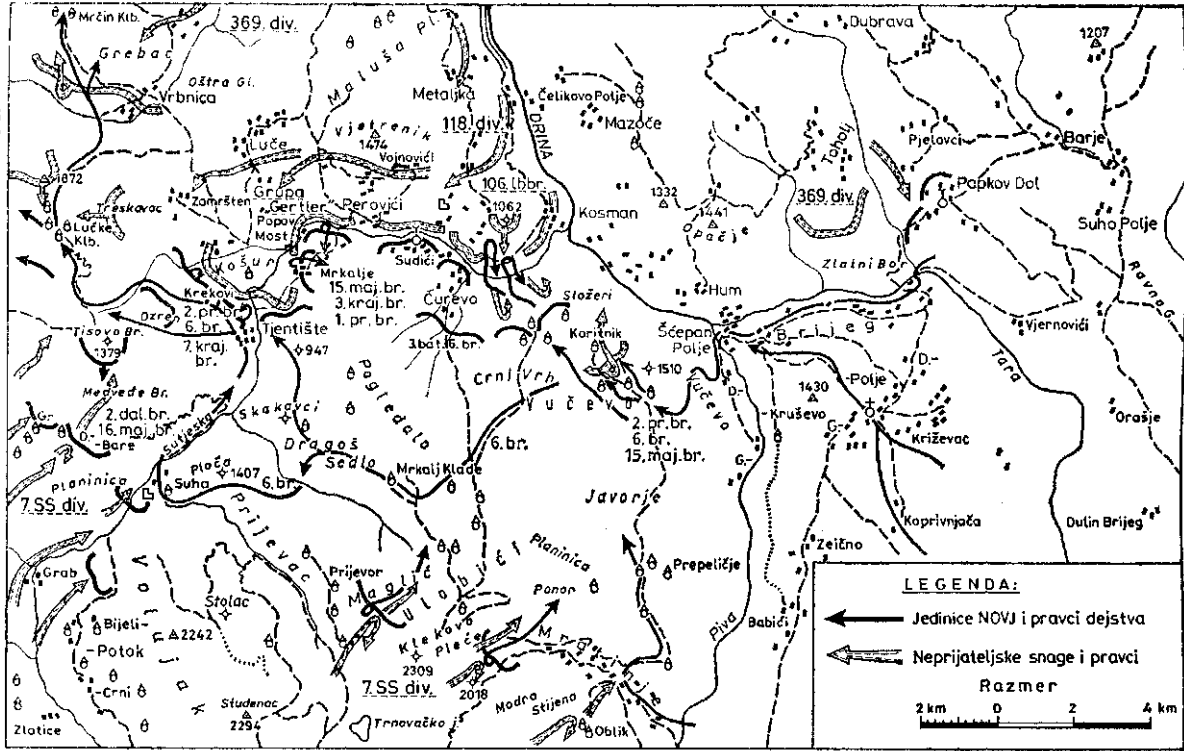
1. пролетерска дивизија састава: 1. пролетерска, 3. крајишка-пролетерска бригада и 3. санџачка-пролетерска бригада;

2. пролетерска дивизија састава: 4. пролетерска, (црногорска), 7. крајишка и 2. далматинска бригада;

3. ударна дивизија састава: 5. пролетерска црногорска, 1. далматинска и 10. херцеговачка бригада;

" Обострани распоред **снага**, скица 2.

БОЈЕ НА ВУЧЕВУ, СУТЈЕСЦИ И КОШУРУ
 ОД 29. МАЈА ДО 10. ЈУНА 1943. Г. СТР. 358

Skica br. 2 - Borbe na Vučevu, Sutjesci i Košuru od 29. maja do 10. juna 1943. godine

7. банијска дивизија састава: 7, 8. и 16. бригада; Дринска оперативна група састава: 2. пролетерска, 6. источnobосанска и 15. мајевичка бригада. Група је формирана 10. маја.

3. далматинска бригада, која је била под командом седме, а затим 1. пролетерске дивизије.

Оперативна јачина ових јединица била је око 17.000 бораца, сврстаних у 16 бригада.

Централна болница је имала 617 људи сталнога састава, око 2100 рањених и обољелих од тифуса и дјечији дом са око 130 дјеце. Укупно бројно стање јединица и болница са особљем износило је око 19.850 људи.

У Крушеву је 8. маја одржано савјетовање у Врховном штабу, на којем је врховни командант изнео план даљих дејстава. Тада се још није знало да предстоји нова њемачка офанзива. Прва и 2. дивизија добиле су задатак да заузму Мојковац и Колашин, а затим Андријевицу и Беране, 3. дивизија је имала задатак да затвори правце од Никшића и Гацка, а 7. дивизија правце који воде од Чајничка и Пљеваља према средњем току ријеке Нехотине. За затварање правца који воде од Горажда и ријеком Дрином од Фоче и Шћепан Поља, према Челебићу (обезбјеђење Централне болнице), формирана је Дринска оперативна група.¹³

Према томе, план Врховног штаба је био офанзивне природе са перспективом продора према Косову и Метохији и јужној Србији.

Операција „Шварц“ је, према њемачким документима, почела 15. маја 1943. године. Уводне борбе на сектору 6. и Мајевичке бригаде почеле су још крајем априла, а почетком маја добиле су карактер локалне офанзиве.

¹³ Зборник радова Неревга—Сутјеска 1943. године, стр. 57—58. Виктор Кучан: Сутјеска долина хероја, Младинска књига, Љубљана, 1978. Гојко Николиш, Мемоари, С-Н-ЈШБЕР Загреб 1980. год. Аутор је био Иачелник санитетског одељења при Врховном штабу. Према његовом казивању укупан број рањеника и болесника у Централној болници је био: — почетком маја око 3500, — почетком јуна (4. 5. јун) 2200. Централна болница нестаје као организациона цјелина 5. јуна.

3. БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ

а) УВОДНЕ БОРБЕ ОКО ЧАЈНИЧА

Првих дана маја активност дијелова 369. дивизије је појачана на правцу Горажде—Фоча, са циљем да ослободи опкољену италијанску посаду у Фочи.

Једна колона 369. дивизије, отприлике један пук са четом тенкова и оклопних кола, пробила је 3. маја код Устиколине положаје Мајевичке бригаде и дошла до Фоче. Истовремено су Италијани, јачине око једног пука (3. алпински пук), наступали источним границама Јахорине, преко Превиле и Фочанске Јабуке, према Фочи. Италијански гарнизон у Фочи је деблокиран 4. маја и повукао се према Горажду, и даље преко Вишеграда за Пљевља. Фочу и комуникацију Горажде—Фоча преузеле су јединице 369. дивизије. Истога дана дијелови 369. дивизије прешли су код Устиколине на десну обалу Дрине и борбом заузели Крчино брдо и Капак. Први батаљон Мајевичке бригаде задржао је непријатеља на Капку, одакле га је противнападом одбацио на Крчино брдо.

Штаб бригаде је извршио рокирање снага и са двије чете 2. батаљона појачао фронт код Устиколине, док је правац Горажде—Чајнице затварао 3. батаљон.

Слиједећег дана — 5. маја, јединице бригаде су извршиле противнапад на Нијемце на Крчином брду и одбациле су их на лијеву обалу Дрине. Једна чета 2. батаљона и пратећи вод спустили су се до Дрине (на десној обали), насупрот Хан Осаници, и топовском и митраљеском ватром наносили губитке Нијемцима и Италијанима који су живо саобраћали цестом. Противнападом на Крчино брдо, који је изведен у раним јутарњим часовима, Нијемцима су нанесени осјетни губици — на попришту борбе нађено је око 20 њихових убијених војника. Противколац и митраљесци су, такође, убили и ранили на цести код Хан Осанице десетак њемачких и италијанских војника и онеспособили или оштетили неколико моторних возила, и тако отежали непријатељу да саобраћа цестом.

Рано ујутро, 6. маја, дијелови 369. дивизије су са новим снагама поново прешли Дрину код Устиколине

и успјели да под јаким борбом овладају Крчиним брдом, а два дана касније Капком и Голим врхом.

Истовремено су дијелови 369. дивизије појачали активност на правцу Горажде—Чајничке: стално су тукли дивизионом хаубица положаје 3. батаљона. У ноћном препаду Нијемци су изненадили једну чету 3. батаљона и заузели Биљин, али су противнападом истог батаљона поново враћени у Горажде. У гоњењу су чете 3. батаљона допрле до села Зупчићи.

У Горажде су свакодневно пристизале нове снаге, које су продужавале према Фочи, а сељаци су тих дана престали да одлазе у град, па је била прекинута и свака веза са тамошњом скојевском организацијом. Већ је било очигледно да Нијемци припремају нову офанзиву.

Наређењем Врховног штаба од 10. маја 1943. године формирана је Дринска оперативна група. Навешће-мо важније дијелове овог наређења:

„... Штабу II пролетерске, Мајевичке и VI бригаде. Према предвиђеном плану операције, Друга пролетерска, Мајевичка и VI бригада образују засебну оперативну групу под непосредном командом Штаба Друге пролетерске бригаде.

1. Задатак је ове оперативне групе да обезбјеђује западни дио Санџака и затвори правце који са лијеве обале Дрине воде ка Санџаку, а нарочито да спријечи испаде непријатељевих гарнизона из Фоче и Горажда у правцу наше ослобођене територије, тј. ка Чајничу, Челебићу и Шћепан Пољу.

2. У циљу извршења предњег задатка ваша група треба да заузме сlijедећи распоред, и то: Шеста бригада на простору Металка—Чајничке—Ифсар—с. Миљено, са главним снагама према Горажду, истовремено контролишући десну обалу Дрине од Устиколине до Горажда, не дозвољавајући непријатељу пребацавање на онострану обалу. Друга пролетерска и Мајевичка бригада распоредиће се на простору: Бољорадина—с. Брусна—с. Драгочева—с. Бунови са главним снагама на лијевој обали Еехотине са задатком да спријечават испаде непријатеља из Фочанског гарнизона, било у правцу Хан-Соха и Викоча, било у правцу с. Завајита и Бастаса...”

Врховни командант¹⁴

Архив ВИИ, к. 7, рег. бр. 58/1а.

Када је примљено ово наређење, борбе су већ биле у пуном јеку о овим борбама. Штаб бригаде је обавијестио штаб 1. пролетерске дивизије и штаб Дринске оперативне групе о овим борбама. И из прве тачке наређења о формирању Дринске групе, види се да Врховни штаб није претпостављао да су ове борбе увод у већу њемачку операцију, па је цијелој групи дао задатак да штити ослобођене територије од испада непријатеља из Горажда и Фоче.

Штаб Дринске групе се налазио далеко преко ријеке Нехотине код села Завајит, а веза са њима је била веома слаба. Зато је штаб бригаде дјеловао самостално, придржавајући се наређења Врховног штаба. То је дошло до изражаја када је пуковска група 369. дивизије прешла у напад из Горажда и Фоче у правцу Чајнича. Бригада је на широком фронту самостално бирала правце противнапада, положаје за одбрану и правце повлачења према Еехотини.

Задатак који је бригада добила био је веома сложен. Прије свега, фронт бригаде, која је имала око 630 људи, износио је преко 36 км. Она се налазила на десном, врло истуреном крилу распореда Дринске оперативне групе, увучена између двије комуникације, са врло осјетљивим боковима. Борци и руководиоци су били свјесни тежине задатка, али и одговорности. Бригада је штитила лећа дивизијама НОВЈ које су водиле борбе око Пријепоља, Колашина и Никшића, а истовремено и Централну болницу са преко 2000 рањеника и болесника, на коју се непријатељ највише окomio.

Непријатељ, који је 8. маја овладао Голим врхом, повукао се у одбрану. Настало је затишје, али се и даље одвијао интензиван саобраћај између Горажда и Фоче, а стално надлетање авијације наговјештавало је буру.

Први батаљон Мајевичке бригаде је враћен у састав бригаде која се налазила код Фоче, а његове положаје је примио 2. батаљон. Први батаљон је из резерве упућен на Ифсар да појача правац Устикוליначајниче.

Непријатељ је 10. маја иа правцу Устиколине постао активнији. Његове покушаје да са Голог врха овлада Кунком и Бањачом одбили су борци 1. и 2. батаљона. Два дана, непрекидно, вођене су оштре борбе. Нијемци су дању успијевали да продру до Кунке, али би их борци 1. и 2. батаљона у ноћним противнападима одбацивали. Трећег дана Нијемци су овладали Кунком и Бањачом, а батаљони бригада су се задржали на Ифсару.

Непријатељ је 13. маја почео напад и из Горажда. Цестом Горажде—Чајнице надирала је јака њемачка колона, коју је 3. батаљон успио да задржи код Подкозаре (гдје је цеста била прокопана), али је био одбачен. Развила се оштра борба у којој је батаљон пробио љемачки обруч, под борбом се пробио кроз колону на цести код села Миљено и заузео нове положаје јужно од Чајнича. У овим борбама се 3. батаљон храбро борио, нанио је Нијемцима осјетне губитке и задобио плијен, а захваљујући присебности команданта Марка Ећимовића, извукао се из врло тешке ситуације без већих губитака. Четврта чета 2. батаљона (Гучевска) је држала положај код села Биљина и Ухотића, и под борбом се повукла на Паљику. Нијемци су неколико пута јуришали кроз пошумљену стрмен према врху, али су их Гучевци сваки пут противјуришима одбацивали. Тек када је чета била потпуно опкољена, њен командир Ратко Јовичић је наредио јуриш, и она се уз мале губитке пробила према Ифсару. Маневришући између њемачких колона, које су напредовале од Устиколине и Фоче према Чајничу, чета је последице два дана дошта у састав батаљона на Металку. Командир чете је био теже рањен (добрио је седам зрна у ноге).

Најосјетљивији правац у распореду Дринске групе био је правац између Ифсара и Нехотине, који није затваран, добро осматран и контролисан од наших јединица. Нијемци су, покушавајући да из Устиколине продру у Чајнице, наишли на јак отпор, и штаб бригаде је оцијенио да је могућ продор из Фоче ка Чајничу. Једним таквим продором јединице бригаде би биле одсјечене од Нехотине и изложене концентричном нападу. Оваквој оцјени је допријела чињеница да Нијем-

ци, и поред јаких напада на правац Горажде—Чајнице, нису били активни на правцу Устиколина—Чајнице, иако су на њему овладали већим дијелом територија.

Због тога је штаб бригаде наредио да 1. и 2. батаљон у ноћи 14/15. маја напусте Ифсар, запосједну положаје на Црном врху и Илисији и затворе правац Фоча Брусна—Поникве—Чајнице и правце из долине Нехотине према Чајничу. Истовремено је наређена и евакуација Чајничача.

Батаљони су 15. маја, у зору, избили на висораван Вукшићи—Чајиренци—Илисија, и борци су, уморни од вишедневних борби и непреспаваних ноћи, полијегали. Предвиђања штаба бригаде су се обистинила. Тога дана су Нијемци на правцу Устиколина—Чајнице и даље остали неактивни, а са једном колоном су наступали из Фоче, преко Брусне, ка Чајничу. Наше предстраже су око подне примијетиле колону која се кретала потоком Врањача. Чело колоне је било препадом разбијено и изгледало је да је борба добијена. Међутим, друга њемачка колона, која је наступала правцем села Викоч—Стречање, непримјетно је подишла 2. батаљону и напала га, баш у тренутку када је изненадио њемачку колону од правца Брусне. Пред надмоћнијим непријатељем батаљон је почео одступати, што су Нијемци искористили и прешли у општи противнапад и гоњење. Батаљони су се под борбом повлачили према Пониквама, и 16. маја стигли су на Металку, гдје су заузели нове положаје за одбрану. Непријатељ је тога дана ушао у Чајнице.

У свим овим борбама (Голи врх, Паљика) Нијемцима су нанесени осјетни губици, нарочито колони која је изненађена у потоку Врањача.

Послије ових борби бригада се прикупила. Одбрану је организовала у висини Металке на положајима: Врањача, Куња, Свијетло борје, Враголија и Стражбеница. Прекопана је цеста Чајнице—Металка, а да би се отежао покрет тенковима посјечене су столетне јеле. Нијемци су 17. маја наставили напад. Лијеви бок одбране није био добро обезбијећен, што су они искористили: у току ноћи су заобишли положаје 1. бата-

љона и у зору су се иојавили иза његових леђа. Батаљон је пружио жесток отпор, јер се био, противно дотадашњој пракси, добро укопао и изградио ровове, али није могао издржати напад. Послије двочасовне борбе Нијемци су га опколили са три стране, но, ипак се пробио према Пониквама и одатле продужио према Нехотини. Заузимањем Враголије, одбрана Металке је била угрожена и штаб је наредио да се повуку остали батаљони. Нијемци су имали доста муке док су раскрчили цесту, што је омогућило нашим батаљонима да се повуку. Тога дана 369. дивизија је продрла до Бољанића и 18. маја се спојила са италијанском посадом у Пљевљима. Бригада се прикупила на Кехотини код села Градац, гдје су се налазиле јединице 7. ударне дивизије.

Према наређењу Врховног штаба, примљеном преко штаба 7. дивизије, положаје на Вехотини преузела је 7. дивизија, а бригада је усиљеним маршем кренула преко Поповог Дола и села Петине за Челебић, у састав Дринске оперативне групе, са којом није имала везу од почетка напада на Чајниче. Батаљони бригаде су стигли на Челебић 20. и 21. маја.

Тако је завршен двонедјељни период борби. Пуковска група 369. дивизије је деблокирала опкољени гарнизон у Фочи јачине 1000 италијанских војника и око 100 четника. Послије тога продрла је из Горажда и Фоче према Чајничу и одбацила 6. бригаду на Нехотину. Код Бољанића се 18. маја спојила са јединицама италијанске дивизије „Тауринензе“. Тиме је, на овом сектору, завршен уводни дио њемачког плана операције „Шварц“.

У овим борбама погинула су 24 друга, а рањено исто толико. Погинули су: Стево Цвијетић из Соколца, Марјан Бурић из Шековића, Андрија Гагић из Шековића, Махмуд Хањалић из Фоче, Драго Јанковић из Соколца, Живко Катић из Прогара-Земун, Маринко Кићановић из Бродца-Бијељина, Марко Марић из Шековића, Душан Мичић из Бијељине, Драгоје Лубарда из Соколца, Никола Мунишић из Невесиња, Симо Парећина са Пала, Обро Павловић из Власенице, Милорад Рудовић из Хан Пијеска, Раде Самарџија из Рога-

тице, Марко Симеуновић из Бијељине, Рајко Солдар из Соколца, Сретен Томанић из Бијељине, Миле Ујић из Рогатице, Драгутин Васиљевић из Власенице, Ратко Видовић из Власенице, Слободан Вуковић из Дувна, Лазар Поповић из Корените-Угљевик и Павле Минић из Мокрог-Пале, који је рањен и умро код Устиколине крајем априла.

6) ЧЕЛЕБИЋ

Насеље Челебић се налази у средишту планинске висоравни која је омеђена кањонима ријека: Таре, Дрине и Кехотине и планином Љубишњом (2238 м). Са жандармеријском станицом и школом насеље је било центар овог краја, а преко њега су водили каравански путеви за Фочу, Чајниче, Пљевља и, преко Узлупа и Шћепан Поља, за Дурмитор и Вучево. Овај планински крај са надморском висином од 1000—1500 м био је десет дана поприште узбудљивих борбених збивања.

На фронту Дринске групе непријатељ је прешао у наступање 20. маја. Четврта ловачка бригада је напала на правцу Фоча—Троврх—Челебић, 118. ловачка дивизија са 750. пуком (група Гертлер) правцем Фоча, уз ријеку Дрину према Шћепан Пољу, а 738. пук (група Анакер) стигао је на линију Гацко—Врбница.

Положај око Фоче браниле су Мајевичка и 2. пролетерска бригада. Оне су водиле тешке борбе са надмоћнијим непријатељем и повлачиле се: Мајевичани преко Троврха према Челебићу, а пролетери долином Дрине према Бастасима. Друга пролетерска бригада је била некомплетна. Њена два батаљона су тек 22. маја стигла из Црне Горе (Никшић), и истога дана су, по наређењу Врховног штаба, упућена да запосједну Вучево.

Штаб 6. бригаде, који се 20. маја налазио у селу Петине, није имао никаквих података о ситуацији на фронту код Фоче, па је комору и болницу са батаљоном упутио још 20. маја у Челебић. Ови дијелови су се смјестили у селу Борје, а батаљон је продужио, према

наређењу штаба Дринске групе према Троврху, да појача Мајевичку бригаду. Штаб 6. бригаде је са два батаљона стигао у Челебић 21. маја послје подне .

Ситуација се на положајма код Фоче нагло погоршала. Непријатељ је тога дана извршио дубок продор преко положаја Мајевичке бригаде, потиснуо 1. батаљон бригаде и касно поподне, са једном колоном, заузео Борје. Њемачка авијација је жестоко бомбардовала Челебић. Ситуација је била озбиљна, јер би заузимањем Челебића били угрожени дијелови Централне болнице, који још нису евакуисани из међурјечја Таре и Нехотине на плато Пивске планине, и пресјечена комуникација која преко Челебића води за Узлуп, а која је била један од важних прелаза преко ријеке Таре.

Колона која је продрла најдубље према Челебићу била је састављена од главнине 13. пјешадијске пуковније 4. ловачке бригаде, мањих дијелова 118. ловачке дивизије и артиљеријског пука бригаде. Непријатељ је у Борју заплијенио нешто коморе и болничког материјала, а како је људство благовремено одступило према Челебићу једино је погинуо Намил Циндо.

Други и 3. батаљон 6. бригаде су на брзину заузели положаје: село Јечмиште—Челебић—село Сухо Поље, и задржали непријатеља. Била су још два часа до ноћи. Веза са штабом Дринске групе, који се налазио код Папковог Дола, није била успостављена, па је читава ситуација била још нејаснија.

У критичном моменту, од села Ријека, појавило се чело колоне 1. пролетерске бригаде. Врховни штаб је два дана раније, наредио 1. дивизији да њена 1. пролетерска, а затим и 3. крајишка бригада, крене усиљеним маршем из рејона Мојковца ка Челебићу. Прва пролетерска бригада је, послје скоро 20 часова марша, у одлучујућем моменту стигла на поприште борби. Пошто се штаб за неколико минута упознао са ситуацијом, наредио је да батаљони из маршевске колоне пређу у напад. Није прошло више од пола часа од доласка батаљона на Челебић, а противнапад је почео. Други и трећи батаљон 6. бригаде нападали су на десном крилу распореда са Јечмишта, а 1. батаљон се

укључио међу батаљоне 1. пролетерске бригаде, који су нападали на Илијину главу. Борба је трајала читаве ноћи. Прецизном бацачком и митраљеском ватром батаљони 1. пролетерске су зауставили непријатеља, разбили његове истурене дијелове и приморали га на повлачење. Ту се видјело мајсторство пролетерских батаљона у руковању тешким оружјем. За трен ока минобацачи и митраљежи су постављени на ватрене положаје и отворили су тачну и убитачну ватру по непријатељу, који се није надао оваквом преокрету. Мрачна ноћ је отежавала повезивање батаљона Шесте, 1. пролетерске и дијелова Мајевичке бригаде, који су били измијешани. Батаљони Шесте су, одушевљени доласком пролетера и понесени ведрим расположењем бораца, потпомогнути ватром из тешког наоружања, кренули у пративнапад. Први батаљон 6. бригаде је заузео Илијину главу и угрозио позадину непријатељевог борбеног распореда, а 2. батаљон се провукао по током Скакавац и око пола ноћи напао на пуковску комору у шуми Корлат. За ово вријеме батаљони 1. пролетерске бригаде заузели су Борје и водили борбе око села Врбице. Борци су са ручним бомбама упали међу изненађеног непријатеља, разбили пуковску комору, напали ватрене положаје артиљерије и унијели општу збрку у непријатељев распоред. Домобрански батаљон се расуо по шуми и панично бјежао према Троврху, остављајући комору, оружје и разну другу опрему. Велики број војника је у мрачној ноћи залутао у шуме, те су их партизани у свануће проналазили и заробљавали. Ујутро су се партизански батаљони нашли пред линијом: Подгај—село Завајит—Вијенац—Кушлат—Корче, коју је непријатељ, пошто је довео свјеже снаге, успио да задржи.

Истовремено са батаљонима 1. пролетерске, у противнапад су прешли и батаљони Мајевичке бригаде, са положаја Папков Дол, у правцу Завајита, а дијелови 2. пролетерске бригаде на Златни Бор. Тако су се сјутрадан, 22. маја ујутро, батаљони Шесте, Мајевичке и 1. пролетерске бригаде нашли на положајима: Тврдаци, Фалиши, Корлат, Клинци, Јамелине. Друга пролетерска бригада је усмјерена на Вучево и Шћепан

Поље, а сјутрадан су на лијево крило распореда, према селу Златни Бор, упућени батаљони 1. пролетерске и 1. батаљон Мајевичке бригаде; тамо је убрзо стигла и 3. крајишка бригада.

Даље напредовање према Троврху и Фочи било је заустављено због промјене ситуације на лиjevом боку распореда јединица НОВ. Непријатељ (отприлике ојачани пук 118. дивизије) је тога дана заузео Златни Бор, из којег је директно угрожавао прелаз преко ријеке Таре, код Узлупа и Шћепан Поља, и лијеви бок продора према Фочи. Снаге, које су биле одређене за напад на овај положај, биле су недовољне (3. крајишка још није била стигла). Други батаљон Шесте је добио задатак да са једним батаљоном 1. пролетерске бригаде продуже према Златном Бору, што је 22. маја у зору, послије разбијања непријатеља у Корлатској шуми и учинио. Договор је био да се батаљон повуче преко стрмих страна потока Љутица, попне на Кук и са тог положаја нападне на Златни Бор. Батаљони 1. пролетерске бригаде требали су да нападају са сјеверне стране. За непуна четири часа марша, батаљон је стигао пред село. Борци, одушевљени успјехом у протеклој ноћи, нису осјетили тешкоће марша који је био врло напоран, јер се ишло преко веома строгог и тешко проходног земљишта. У таквом одушевљењу батаљон је стигао на ивицу шуме, од које се на даљини око 150—200 м видјео Златни Бор, а у њему гомиле војника у њемачким униформама. Непријатељ није примијетио присуство батаљона, па се комотно кретао. Војници су сједили по групама, а неки су се сунчали и лешкарили на топлом прољетном сунцу. Ситуација је за нападача била идеална. Командант 2. батаљона није чекао на долазак осталих батаљона, него је наредио да батаљон отвори ватру и крене на јуриш. Изненађење је било потпуно. Непријатељ је био покошен и борци су упали међу његове проријечне редове. Побиједа је већ изгледала сигурна. Но, није се имао у виду један детаљ. Златни Бор се састоји из двије групе кућа, оне на коју је батаљон нападао, и друге, удаљене 300—400 м, на једној узвишици која доминира селом. Непријатељ, који се налазио у дру-

гој групи кућа, брзо се снашао и отворио јаку ватру на 2. батаљон, који се измијешао са изненађеним Нјемцима и домобранима. Ватрена моћ батаљона је у односу на непријатеља била много слабија, па напад, који је настављен према другој групи кућа, није успио и батаљон се морао повлачити брисаним простором ка ивици шуме. При томе је имао 7 мртвих и преко 10 рањених бораца. Међу теже рањенима био је и Авдо Хоџић, политички комесар чете. Тако се овај напад, за који је изгледало да ће сигурно успјети, завршио тиме што се непријатељ, уз велике губитке одржао у селу.

Послије тога је непријатељ продужио да напада, али без неких резултата. Предвече, истога дана, 2. батаљон је кренуо у састав бригаде код Завајита, а на Златни Бор је стигла 3. крајишка бригада.

На положајима код Завајита борбе су се наставиле и 22. маја. Батаљони 6. и Мајевичке бригаде и Трећи и Шести 1. пролетерске бригаде заузели су положаје Корче, Вијенац и Бакићи и подишли њиховом кључу — Троврху, Непријатељ је напустио Троврх, али га је истог дана, послије подне, противнападом повратио и одбацио партизанске батаљоне са линије Корче, Вијенац и Бакић. Командант 118. ловачке дивизије је лично изишао на западне падине Троврха и руководио противнападом. Тога и слиједећег дана привучена су нова појачања — око два батаљона 118. дивизије (група мајора Трибукаита) и један батаљон 7. пјешадијске пуковније 4. ловачке бригаде.¹⁵

¹⁵ О овим борбама располажемо бојном релацијом 4. ловачке бригаде у којој се потанко описује развој догађаја, Навешћемо неколико занимљивих дијелова из релације из борби 21. и 22. маја.

21. мај:

„Пуковнија (13. пуковнија 4. ловачке бригаде — РП) је убрзано наступала ка Челебићу и у 19.30 сати предњи дијелови избили су до с. Борје и одмах заподјенули нападај на с. Борје и с. Поток. Пошто су развијени дијелови II бојне стигли у чаркарској прузи до гробља с. Борје и до с. Поток, подпали су под јаку стројничку и бацачку ватру и почели узмицати... У то вријеме стројничка и бацачка ватра примејета је по дубини колоне чак до повоза, сви распоређени још

Тако је 22. маја, крајем дана, стабиллизован фронт и непријатељ је задржао положај Корче, Вијенац и Бакић.

Истог дана су дијелови 1. пролетерске, Мајевичке (један батаљон) и 3. крајишке водили жестоке борбе на лијевом крилу бригаде, на положајима Златни Бор и Тохол.

Тога дана је, практично, престала да постоји Дринска оперативна група. Све снаге на овом сектору стављене су под команду штаба 1. пролетерске бригаде, а затим дивизије. Улогу координатора између 6. Мајевичке и два батаљона 1. пролетерске, на фронту према Фочи, преузео је замјеник команданта 1. бригаде Милоје Милојевић. Друга пролетерска бригада је већ тог дана усмјерена према Шћепан Пољу и Вучеву.

Непријатељ је настојао да по сваку цијену овлада Челебићем. Затишје у ноћи 22/23. маја искористио је за сређивање разбијених јединица, привлачење појачања и припремање новог напада. Око подне 23. маја његове колоне су почеле да наступају са Вијенца (к. 1356) према Кушлату. Свака десетина и вод наступали су на свом правцу у колони по један. Десетак ~~таквих колона спустило се у долину потока Вранић и~~

и

у маршевском поретку. Уз то настаде комешање код П^т ојне и умјесто задржавања на одређеној линији узмицање...

... Око 21. сат непријатељ је извршио јаку ватрену припрему из својих тешких оруђа, а нарочито бацача, с којима је гађао у салвама од по 3 набоја и прешао затим у против-напад. И бојна по дјеловању ове ватре, а и домобрани из причуве појурише уназад. Заповједник са једним часником особно је задржавао домобране с пушком у руци и желио спријечити панично бјегство и посјести прихватни положај. 22. мај.

У 00.30 сати партизани су поновили нападај и потпомогнути јаком ватром уз јаку вику: „Напријед“ 6. ударна бригада, напријед Мајевичка бригада“, бацајући ручне бомбе. Овај напад проузроковао је узмицање у назад ...

Образована је заштитница и огпочело је узмицање до Троврха у једном потезу. Око 14.00 сати подишли су Троврху партизани и извршили нападај на Троврх обухватно. Одбијени су. Мало касније због дјеловања непријатељских бацача и неколико набоја нашег топништва, напуштен је Троврх и одбрана пренијета на Кумић... (Зборник IV, књ. 13, док. бр.

Вуковић, а позади је ишло неколико дужих. Било је очигледно да предстоји напад.

Поред Шесте, ту су се налазили прикупљени батаљони Мајевичке и 1. пролетерске бригаде. Када је наређен противнапад, све три бригаде су кренуле на јуриш. Распоред батаљона био је слиједећи: на десном крилу, 3. батаљон 1. бригаде, на правцу: Тврдаци—Корче—Црни врх; до њега 3. батаљон 6. бригаде на правцу: Фалиши—Пода—Кушлат, и 2. батаљон 6. бригаде на правцу: Дубрава—Кушлат. На Вијенац су нападали батаљони Мајевичке и 6. батаљона 1. бригаде, а на лијевом крилу 1. батаљон 6. бригаде на Бакић.

Био је то силовит, незадржив јуриш. Мајевичани су преко брисаног простора просто прегазили непријатеља који је већ био заузео десну обалу потока Врањић. Истина, и они су падали од бацачке ватре и артиљеријских граната, али су ишли напријед. То је био јуриш брисаним просторима, и то узбрдо, на даљини 200—300 м! Непријатељ је у почетку давао отпор, али је убрзо почео бјежати. Напустио је десну обалу Врањића и повукао се на јужне падине Вијенца.

Први батаљон 6. бригаде је на лијевом крилу, кроз шуму, без борбе избио под врх Бакића. На коти, која је на чистини, видјеле су се пред смирај сунца силуете непријатељевих војника који су безбрижно ходали по положају. У сумрак је једна чета кренула право према коти, а друге двије су угућене у обухват, лијево и десно. Пред четом је наступала десетина Жељка Спахића. Жељко, десетар, уједно и најбољи пушкомитраљезац у батаљону, ишао је пред десетином. Привукли су се на домет ручних бомби, отворили ватру и ускочили у непријатељеве ровове. Дobar број непријатељевих војника је погинуо у самим рововима, а остатак је — ко је успио да искочи — панично побјегао према Троврху.

ЛТијевокрилна чета је упала изненада у штаб 4. ловачке бригаде, који се налазио позади Бакића. Изненађење је било двоструко — наши нису знали да су упали у штаб бригаде, а непријатељу је било необјашњиво како су наши стигли до његовог штаба, јер је овај био „пристојно“ позади. У гужви су наши борци

побили неколико официра и војника, а остали су се спасили, скачући кроз прозоре, и умакли у мрак.

У овим борбама је батаљон задобио прилично плијена. Нашло се доста опреме, муниције, неколико „шараца“ и хране. Штаб батаљона је био у чуду, јер су се усред шуме, далеко позади, испод Вијенца, још водиле борбе, а везе са десним сусједом није било. Пред свитање, штаб батаљона је донио одлуку да повуче батаљон, јер се курири, који су у току ноћи послати у штаб бригаде, још нису били вратили.

Одмах пошто је батаљон напустио Бакиће, непријатељ је извршио противнапад, али овога пута на празне положаје.

На секторима других батаљона ситуација се развијала повољно. Непријатељ је давао јак отпор са Вијенца, Кушлата и Корче, па је било важно да 1. батаљон са Бакића потпомогне напад на Вијенац. Штабу батаљона је наређено да поново заузме Бакић, а потом да продужи према Вијенцу. Батаљон је истога дана, 24. маја, поново на јуриш заузео Бакић и помогао да се Вијенац нађе у рукама Мајевичана и 6. батаљона 1. пролетерске бригаде.

На десном крилу ситуација је, такође, била неизвјесна. Други батаљон 6. бригаде је ноћи 23/24. овладао Завајитом и подишао Кушлату. Непријатељ, јачине око једног батаљона, упорно је бранио Кушлат и косу која се протеже лијевом и десном обалом потока Вуковић према Рајетићима и Фалишима. Трећи батаљон Шесте и 3. батаљон 1. бригаде прешли су у напад у зору 24. маја. Они су постепено потискивали упорног браниоца и збили га око села Кушлат. Тек послерије подне његов отпор је сломљен, и скоро читава његова комора је остала у Кушлату. Трећи батаљон 1. бригаде је заузео Корче, а пред мрак и Црни врх.

Штаб 6. бригаде се налазио у Дубрави. Цио дан 24. маја бјеснила је борба, тукла артиљерија и авијација, а због испресијецаности земљишта и многих одјека није се могла установити линија фронта. Негдје око подне начелник штаба бригаде кренуо је према Кушлату да успостави везу са 2. и 3. батаљоном. Код Кушлата је срео комесара батаљона, Весу Рацковића,

који га је упознао са ситуацијом. Успут, скоро иза сваког дрвета и каменог заклона били су мртви Нијемци, домобрани, разбацано оружје и спрема. У борби је тешко рањен у вилицу командант батаљона Марко Ећимовић, а погинуо је Милош Поповић Бурин, аутор познате пјесме „Коњух планином“.

У Кушлату је непријатељ коначно разбијен. Мноштво лешева, побијених коња, читава комора, муниција, оружје и архива — све је било разбацано и растурено. Партизани који већ други дан нису јели, нашли су овдје у комори доста хране, чак и казане са неподијељеним оброцима.

Борци су се уморни и исцрпљени разишли по селу, али је батаљонима наређено да прикупе чете и наставе гоњење. Оне су се тешко кретале поново уз стране Вијенца и Троврха. И борци 3. (Гласиначког) батаљона су се прикупили, али су били потиштени због рањавања свог команданта у кога су, као човјека, друга и старјешину, имали неограничено повјерење. Пред пад мрака су чете 2. и 3. батаљона, измијешане са четамма 1. батаљона Мајевичке бригаде, стигле под врх Троврха, који је непријатељ утврдио и успио да одржи.

Све јединице на фочанском фронту су 24. маја водиле исцрпљујућу борбу у којој су потукле непријатеља, али и дале велике жртве. Исте вечери је од штаба 1. пролетерске дивизије добијена заповијест да 6. и Мајевичка бригада продуже са нападом у правцу Фоче, и упадну у њу. Уколико би непријатељ појачавао своје снаге, требало је да се забарикадирају у Фочанској тврђави и сачекају долазак осталих снага 1. дивизије. На састанку штабова, проучавајући могућност извршења ове заповијести, оцијењено је да постоји мала вјероватноћа да задатак буде извршен. Но, кренуло се на извршење.

Зором, 25. маја, продужен је напад ради овладавања Троврхом и Кумићем, а потом је требало наставити према Фочи. Међутим, команда 118. њемачке дивизије је у току ноћи привукла нова појачања и упорно је бранила ове положаје. Напад није успио, па су се батаљони у току пријеподнева повукли на полазне положаје. Послије подне је од штаба 1. дивизије доби-

јено ново наређење да бригаде напусте положаје и да се повуку према Челебићу.

Оваква одлука је донесена због тога што је 369. дивизија форсирала Нехотину, пробила положаје 3. далматинске бригаде и 7. дивизије код Градца, допрла до Поповог Дола и угрозила Челебић и позадину јединица НОВЈ на фочанског сектору.

У описаним борбама су бригаде (Шеста и Мајевичка) имале осјетне губитке. Само Шеста је имала преко 70 бораца и руководиоца избачених из строја, од тога 40 погинулих. Међу погинуле навели смо и имена бораца 1. батаљона Мајевичке бригаде — који је до прије два мјесеца био у саставу 6. бригаде. Погинули су: Радомир Бајчетић из Рогатице, Авдо Бешлагић из Жепча, Милан Бркић из Градачца, Ристо Чарапић из Горажда, Радомир Берић из Соколца, Намил Џиндо из Рогатице, Срећко Буричић из Власенице, Марко Ећимовић из Соколца (тешко рањен и подлегао 8. јуна на Вучеву), Војко Фргања из Рогатице, Цвијетин Гајић Бојанушић из Власенице, Богдан Гарабантин Мајстор из Новог Сада (рањен и погинуо у Централној болници), Јован Гавриловић из Ашање — Пећиници, Авдо Хоћић Хоца из Сарајева, Фуад Исаковић из Зенице, Салко Исламовић из Вареша, Миле Јоловић из Соколца, Бранко Ковачевић из Оџака — Модрича, Ибрахим Малкоч из Зенице, Милутин Марјановић из Приједора, Душко Мирковић Кум из Ирига, Драго Млаћеновић из Власенице, Анђелко Мухаремовић из Соколца, Светослав Нерић из Рогатице, Драго Николић Рокоња из Бијељине, Станко Николић Кикор из Бијељине, Срето Његруц из Пећинаца — Земун, Боро Петровић из Бијељине, Милош Поповић Бурин из Приједора, Сава Пошанац из Пећинаца — Земун, Брано Сандић из Калесије — Тузла, Софрен Савчић из Хан Пијеска, Жељко Спахић из Иванчића — Сарајево, Милош и Никола Стјепановић оба из Власенице, Бранко Шурбат из Сарајева, Тешо Тешић и Влајко Тодић, оба из Лопара, Вукадин Тодоровић и Милован Тришић, оба из Милића — Власеница и Петар Жарковић из Брчког.

Непријатељу су нанесени велики губици. Тринаеста и седма пуковнија биле су десетковане, тако да су

у каснијим борбама добијале споредне задатке. Заплијењено је доста муниције, оружја, одјеће, обуће и друге опреме. Батаљони су се хранили из заједничке њемачке и усташке коморе, а муниције је било у изобиљу, тако да је остајала на положајима.¹⁶

Највише губитака бригада је имала у борбама прса у прса, и од минобацача и „шараца“. Од артиљерије и авијације било је мање губитака у стрељачком строју, јер су борци били непосредно пред непријатељем, па их авијација и артиљерија нису смјеле тући. Било је и довијања, на примјер, када је Троврх надлетјела формација од 12 авиона типа „штука“, исгод којих је летјео авион „рода“, који је тражио циљеве, Миљенко Цвитковић, командант батаљона Мајевичке бригаде, уочио је знакове којима су Нијемци наводили авијацију на партизански стрељачки строј, па је ракетама означио циљеве на њиховом положају. Свих 12 „штука“, сручило је свој терет на непријатеља, који је узалудно бацао ракете и означавао да је по сриједи забуна.

Наводимо неке занимљиве дијелове бојне релације 4. ловачке бригаде о овим борбама.

„23. мај:

На темељу заповиједи 118. њемачке ловачке дивизије све постојбе, које су биле на Троврху, упућене су у поновни нападај обћим правцем ка Челебићу, с тим да час почетка напада одреди пуковник Пилар ...

у 11.30 сати отпочео је обћи противнапад свих снага са Троврха према Челебићу и то у овом распореду:

— 1. бојна 7. п.п. са Троврха к. 1386 у правцу Кушлата, с тим да избије до у висину к. 1.066.

— за њом 13. п. п. са задаћом да избије на линију Вјенац к. 1.356 — с. Кушлат—Корча к. 1.255.

Скупина пуковник Гашчић — сатник Кучковски (њем. сатнија Равњак, 14 сатнија 7. п. п., 3 вода образована од повоза 7. и 13. п. п.)...

— топничка пуковнија имала је припремити нападај у припреми од 15 минута, потпомажући ватром на-

¹⁶ Укупни губигда 118. њемачке дивизије и 4. ловачке бригаде (7. и 13. пуковнија) у периоду од 15. до 31. маја 1943, били су: 118. дивизија: 654 војника од тога 14 официра, и 387 коња и товарних грла; 4. ловачка бригада: 381 војник, од тога 15 официра, и 53 коња и товарних грла. (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 82).

дирање... Око 18.00 по повлачењу 1/7 п. п. непријатељ је извршио нападај на читавој линији од Вијенца преко Кушлата до Корче, који је одбивен. На Вијенцу, дошло је код 1. бојне до борбе прса у прса, али је непријатељ и ту одбивен, и ако је свуда нападај подпомагао јаком бацачком ватром... Како је непријатељ тукао тачном ватром из малих бацача (малих бацача нисмо имали, биће да су то биле ручне бомбе — прим. Р. П.) поставе 5 сата 13 п. п. на Корчи и у 22.30 сати извршио надмоћном снагом нападај, то се је ова повукла и дошла са својим дијеловима у с. Кушлат. Интересантно, непријатељ је по заузећу Корче није слиједио, већ се све до сванућа прикупљао и подилазио нашој одбраненој линији.

24. мај:

Дне 24. свибња о. г. око 05.00 сати непријатељ је одпочео снажан нападај на целој фронту у висини Кушлата, али је одбивен...

Око 13.000 сати стигао је на Троврх заповједник 118. њемачке ловачке дивизије и на лицу мјеста издао потребне заповједи.

У 18.00 сати подређене су све наше постројбе на Троврху њемачком бојнику Трибуканту. Издао је налог, да се масив Троврх има бранити под сваку цијену, све док се не испољи бочни нападај на Челебић са линије; с. Клиници—Градина, 1473/5 км. ј. и 6 км. з. од Троврха ..

Генерал Лнтерс, непосредни командант свих непријатељевих трупа у петој офанзиви у извјештајима од 24. 25. и 26. маја каже:

„Јак непријатељски напад у правцу Фоче (по свој прилици 4 комунистичке бригаде) очевидно да се пробијају на фронту 118. лов. див.“

25. маја, у билтену за исту операцију, констатује се:

„Наставља се јак непријатељски притисак на фронту 118. дивизије и 4. хрватске бригаде на сектору југоисточно од Фоче...“

И даље:

„Бранденбуршки пук са сектора Биоче послат као помоћ на овај фронт.“

Наставља се несмањеном жестином непријатељски притисак на Фочу. По свој прилици 6 непријатељских бригада, са укупно 6.000 људи. Попустио је непријатељски притисак на центар и лијево крило 118. ловачке

¹⁷ Зборник IV, књ. 13, док. бр. 311.

- дивизије. Изгледа да непријатељ размјешта снаге према југо-западу да би се отворио пролаз преко Дрине и Сутјеске, према западу и сјеверо-западу.

Авијација: Дентар акције био је фронт 118. лов. див. Извиђања, бомбардовања и митраљирања непријатеља у покрету, положаја и мјеста заузетих по непријатељу, извршена са добрим резултатима. Цеста Завајит—Челебић прекинута — уништена (ваљда мисли на пољски пут, јер цесте нема — прим. Р. П.). Бацање живежа њемачким јединицама у првим линијама. Свеукупно 75 акција¹⁸).

Слиједећих даица 26. и 27. маја, бригада се налазила на положајима око Челебића. Дани су прошли без борбе, јер је и непријатељ посустао и срећивао јединице — једино је авијација била активна.

Непријатељ је 28. маја продужио наступање у правцу Челебића. Други батаљон бригаде га је са 1. пролетерском задржавао цијели дан, али је, ипак, пред мрак заузео Папков дол. Други батаљон је тога дана издржао необично јаке нападе непријатеља потпомогнутог авијацијом. Запосјео је био стрму десну обалу потока Скакавац, према селу Штетићи и Борје, са које су се могли добро бранити прилази ка Челебићу. Непријатељ је три часа настојао, без успјеха да одбаци батаљон, а онда му је дошла у помоћ ескадрила „штука“. Дванаест авиона је око пола часа са заглушујућим сиренама надлијетало потпуно откривене положаје, бомбардовало или митраљирало, и изгледало је да послје тога неће нико остати жив. Пошто су „штуке“ завршиле посао, непријатељ је покушао да заузме положаје, али га је батаљон поново одбацио. Најзад, непријатељ је одустао од напада на ове положаје и усмјерио се према селу Папков дол.

Прије подне, 28. маја, добивена је заповијест из штаба 1. пролетерске дивизије, по којој је требало да се у току дана, под заштитом батаљона 1. пролетерске бригаде, непримјетно повуче са положаја око Челебића и крене преко Узлупа за Шћепан Поље.¹⁹ Бригада

¹⁸ Архив VII, к. 17.

¹⁹ Зборник IV књ. 13. док. бр. 122.

се у току поподнева и ноћи повукла са Челебића и код Узлупа прешла Тару, одакле је продужила 29. маја преко Шћепан Поља на Вучево.

Борбе код Челебића, Завајита и Троврха су за Шесту и Мајевичку бригаду биле најкрвавије од формирања, као и у петој офанзиви. Борци и руководиоци, понесени полетом, свјесни одговорности за спас болнице, просто су прегазили надмоћнијег непријатеља. Како су то биле и прве заједничке борбе са пролетерским бригадама, борци и руководиоци Шесте и Мајевичке бригаде нису хтјели да заостану за њима, па су се, због недовољног искуства, непотребно излагали ватри и претрпјели осјетне губитке.

Непријатељ, који је до ових борби прилично самоувјерено и комотно наступао, морао је бјежати и остављати оружје и опрему. Да је било партизанских јединица у резерви, већ 23. маја могао је бити заузет Троврх и Нијемци и домобрани би били, вјероватно, сатјерани у Фочу, што би био преокрет на овом дијелу фронта, који је, већ сјутрадан, појачан новим непријатељевим снагама.

У овим осмодневним борбама су јединице НОВ успјеле да задрже Челебић и простор око њега. Дијелови Централне болнице су евакуисани преко Таре на Рудине, и тако привремено спасени од масакра. Добивено је неколико дана и многи рањеници су колико-толико прездравили. Истина, стизали су и нови, но, већ крајем маја рањеници су задржавани у бригадним болницама. Даље, извршено је уредно повлачење свих јединица Главне оперативне групе из међуречја Нехотине и Таре, на Вучево и, даље, према Зеленгори. Покушај пробоја, или одбацивање њемачких снага на ријеку Дрину није успио. Непријатељ је на сектору Фоче имао девет стално присутних батаљона са јаким артиљеријом и авио подршком. Пошто је прецизенио могућност пробоја партизана, довлачио је нове снаге, дијелове 118. 104. 369. дивизије и пук Бранденбург. Тако је смањен његов оперативни интерес за Вучево и долину ријеке Сутјеске, што је омогућило да Врховни штаб изнађе могућност и успјешно припреми и оствари нови *план* пробоја, и тиме поремети односе снага

у педантно испланираној њемачкој операцији окружења.

Командант операције „Шварц“, генерал Литерс, у заповјести од 25. маја 1943. износи своју процјену ситуације:

„1) Углавном је завршено опкољавање устаника изузев јужно од Горажда.

Непријатељ (Титове снаге) покушава, после одустајања од плана да се пробије према Санџаку, и пропалог покушаја пробоја према Албанији — да омете затварање обруча на северу (југоисточно од Фоче) и на југу (код Никшића). На истоку међутим, непријатељ не пружа значајан отпор.

Треба рачунати стиме да непријатељ прикупља снаге у унутрашњости Црне Горе, да би концентрисаним снагама извршио пробој на неком слабом месту и избегао уништење. Нема знакова о вероватном правцу удара (Подвукао Р. П.) тренутно је нарочито угрожена отворена бреша, а такођер и италијански фронт јужно од Пљеваља.²⁰

Врховни Штаб је још 22. маја, наредио 2. пролетерској бригади да упути извиђачке дијелове на Вучево. Двадесет шестог маја Врховни штаб је одлучио да се Главна оперативна група оријентисе на пробој преко Вучева и Сутјеске. На Вучево, 27. маја излази цијела 2. пролетерска, за њом и Мајевичка бригада, које стварају нови фронт на Сутјесци.

ц) ВУЧЕВО

Непријатељ је избио на Сињајевину, од Пљеваља је напредовао до Левер Таре, а од Никшића до ријеке Комарнице и заузео Шавник. Најосјетљивији дијелови у распореду јединица НОВ били су код Шћепан Поља и Мратиња, гдје су Нијемци по сваку цијену настојали да овладају прелазима преко ријеке Пиве и тако затворе фронт са западне стране. Њемачке колоне су успјеле да заузму Крстац и Горанско и угрозе Мратиње, али су противнападима 10. херцеговачке и 7. крајишке

²⁰ Зборник XII књ. 3, док. бр. 76.

ГЈ'

бригаде одбачени назад. Како је домобранска 4. ловачка бригада у борбама око Фоче претрпјела озбиљне губитке, фронт између 118. и 369. дивизије је попунио 4. бранденбуршки пук, који је хитно пребачен са сектора Биоче. Непријатељ је у овом дијелу фронта прешао ријеку Кехотину и угрозио Узлуп и Шћепан Поље, а 118. дивизија. (групе „Анакер" и „Гертлер") је настојала да овлада долином ријеке Сутјеске и платоом Вучева.

Цијелу ноћ 28/29. маја 6. бригада је провела на маршу, и у свитање су батаљони стигли на Шћепан Поље. Нијемци су са Бастаса артиљеријом тукли прелазе преко ријеке Пиве, па су батаљони морали, под доста снажном артиљеријском ватром да се по дијеловима пребацују преко жичаног моста на лијеву обалу ријеке. Трећа крајишка и дијелови 1. пролетерске бригаде још су водили борбе на десној обали Таре и Дрине, штитећи на тај начин прелазе код Шћепан Поља. И Нијемци су били посустали, па се нису упуштали у рискантне продоре, у којима су јединице НОВ до тада веома често излазиле као побједници.

Батаљони су се из Шћепан Поља полако пели уз стрмо Вучево. Требало је савладати висинску разлику од око 1000 метара, и уз то, како је ведар дан, сваки час тражити заклон од досадних авиона „рода" или „пикаваца", који су стално „висили" над главама бораца, због чега је уморним батаљонима требало дупло више времена да се попну на плато Вучева.

Вучево је планинска висораван (1.400 м), омеђена скоро вертикалним кањонима ријека: Дрине, Пиве и Сутјеске, а са југа преграђена Маглићем (2386 м) и Волујаком (2237 м). То је необично суров и тежак планински терен. Он је привукао пажњу Врховног штаба још 20. маја, приликом првих сукоба на фочанском сектору, а пар дана касније и команданта операције „Шварц" генерала Литерса. Преко Вучева из кањона Пиве изводе свега двије планинске стазе: прва, из Шћепан Поља, а друга из Мратиња. Било је јасно, ко загосподари Вучевом, тај ће држати под контролом ове двије стазе и цио кањон Пиве, као и долину ријеке Сутјеске од ушћа у ријеку Дрину до Сухе, а тиме и про-

лазе према Зеленгори. Према наређењу Врховног штаба већ 22. маја први извиђачки дијелови 2. пролетерске бригаде стигли су на Вучево. Двадесет трећег маја сукобили су се први пут два батаљона ове бригаде са извиђачким дијеловима 118. њемачке дивизије (група Гертлер) а 27. маја цијела 2. пролетерска се нашла на Вучеву, одакле је са главнином снага продужила Према Сухи и Тјентишту, захватајући долину ријеке Сутјеске. Њене батаљоне је на Вучеву смјенила Мајевичка бригада. Тек 29. маја, генерал ЈТитерс је оцијенио оперативну важност овог платоа и истога дана је 2. чета 738. пука 118. њемачке дивизије из долине Сутјеске изашла на Вучево, овладавала Коритником, наставила напад и заузела већи дио висоравни. Мајевичани и 5. батаљон 2. пролетерске бригаде пружали су јак отпор и постепено се повлачили према гребену који пада у кањон ријеке Пиве. Тада је настао критичан тренутак, јер да су Нијемци успјели да овладају излазима из Шћепан Поља и Мратиња, постали би господари Вучева и блокирали би главнину партизанских снага и Централну болницу на Пивској планини.²¹

Негдје иза поднева батаљони Шесте су, измијешани са два батаљона 1. пролетерске, хитали из Шћепан Поља и Доњег Крушева на Стрмац и Дужи. На изласку стазе на висораван Вучева, чули су у близини оштру борбу. Ту су се налазили командант 2. пролетерске и политички комесар 6. бригаде. Тешки митраљез и противтенковски топ штитили су излаз. Батаљони Мајевичке и 5. батаљон 2. пролетерске (остали батаљони 2. пролетерске су већ наступали према Сухој и Тјентишту) посљедњим снагама су задржавали њемачке настргаје. И баш у том часу наилазиле су чета за четом, батаљон за батаљоном 6. бригаде и 1. пролетерске и увођени су у напад.

Развила се оштра борба. Нијемци су пружали јак огаор, али су постепено потискивани. Батаљони 6., 1. пролетерске и Мајевичке бригаде су заобишли њемачке положаје и са батаљоном 2. пролетерске натјерали Нијемце на стрме стијене Вучева које падају у доли-

²¹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79.

ну Сутјеске и Дрине. Нијемци су главачке скакали низ стрме литице. На тај начин су борци 3. батаљона 6. бригаде уништили већи дио њемачке чете са комором. Они су иресјекли код Стожера (к. 1450) 2. чету 78. пука и натјерали Нијемце да скачу низ стијене и урвине дубоке неколико десетина, па и стотину метара. Батаљон је заплцјенио комору и сви његови борци обукли су се у њемачке униформе, тако да се на први поглед нису разликовали од Нијемаца. Заплијењено је и доста хране, бутера, кобасица, хљеба, па чак и лимунова, што им је добро дошло, јер су коморе са интендантима заостале око Шћепан Поља. И неколико слиједећих дана, док су се налазили на Вучеву, борци су извлачили плијен и проналазили полуживе Нијемце, који су се сурвали низ стрме литице, или се заглавили на њима,

Шеста бригада је 29. маја примила положаје на Коритнику, Мајевичка је упућена лијево преко Ждријела према Поповом мосту, а 1. пролетерска је преузела положаје према Мркаљима и Боровну. Како се 2. пролетерска бригада већ налазила око Сухе и Тјентишта, оваквим распоредом је требало очистити од Нијемаца долину ријеке Сутјеске и отворити пут према Зеленгори.

Пошто Нијемци нису успјели да овладају Вучевом, организовали су фронт у долини ријеке Сутјеске: на линији Курево—Попов мост—Боровно—Кошур. То је била линија новопланираног обруча, који се даље протезао до Сухе и, преко Маглића, према Мратињу.

Слиједећи дан, 30. мај, прошао је мирно. Једино је авијација била веома активна, а артиљерија је тукла положаје на Вучеву и око Бастаса. Батаљони 6. бригаде су се утврдили на ивици висоравни око Коритника, (између Стожера и Равне стијене) на који води једина стаза из Курева којом се непријатељ могао попети на Вучево. Лијево су Мајевичани држали Ждријело, такође опасан правац, који из долине Сутјеске изводи на плато Вучева, а са дијелом снага нападали су на Попов мост. Патроле су сишле до ријеке Сутјеске, вребале Нијемце који су брали трешње и „скидали" оне који су били сувише неопрезни.

Чета 1. батаљона бригаде, која се налазила на самој Сутјесци, извјестила је, 30. маја поподне, да једна њемачка колона наступа према Коритнику. Колона је била састава: 1. батаљон 738. пука ојачан са једном четом и издашно подржаван артиљеријом. Њемачки војници су били снабђевени опремом за верање по стијенама и веома дрско су се пели уз стрме литице Вучева. Пред мрак су њихови истурени дијелови избили пред положаје између Стожерика и Равне стијене. Пошто нису могли бити тучени ватром, због густе шуме и испресијецаности земљишта, ухватили су се гребена Вучева. Противнапад 6. бригаде, извршен пред сам мрак, није успио. Како се није смјело дозволити да се Нијемци на заузетим положајима преко ноћи утврде и доведу појачања, организована су два ноћна противнапада, од којих је други био успјешан. Нијемци су, уз приличне губитке (око 30 мртвих), поново бачени низ стрме стране Коритника у долину Сутјеске.²²

Команду над партизанским снагама на Вучеву преузео је 30. маја штаб 1. пролетерске дивизије. Тога дана је са представником штаба дивизије договорено да сјутрадан Мајевичка, Шеста и Трећа крајишка (два батаљона) наставе са нападом на њемачке положаје у долини ријеке Сутјеске.

Сјутрадан, зором, 1. батаљон 6. бригаде је код Нурева избио на Сутјеску. Ту је изненадио једну њемачку групу, заробио 27 Нијемаца и комору, а већи број побио.

По заузимању Нурева требало је да 6. бригада настави и овлада Бурђевицом (к. 1062), па је са Коритника у долину Сутјеске, у који води само једна уска стаза, упућен у напад 1. батаљон. Требало је, када он овлада прелазима на Сутјесци код Нурева, бацити у напад и 2. батаљон, а Трећи је остављен у резерви код Коритника. Први батаљон је извршио задатак, прешао Сутјеску и кренуо према Бурђевици. Због слабе везе, а и неодлучности штаба, закаснило се са убацивањем у борбу 2. батаљона. Изостали су и предвиђени напади на Нурево, од стране Мајевичке и Косман, од стране

²¹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79.

3. крајишке бригаде, због чега се 1. батаљон нашао у тешкој ситуацији. Нијемци су се, у почетку изненађени и разбијени, повлачили према Бурђевици. Међутим, једна њемачка колона из Бурева успјела је да зађе иза леђа батаљону, угрози мост на Сутјесци и примора батаљон да се у нередовно повуче преко ријеке према Вучеву²³. Како је Сутјеска била надошла, при повлачењу се утопило неколико бораца. Батаљон је у овој борби претрпио осјетне губитке — 5 мртвих и 15 рањених, а Нијемци су успјели да одрже положаје око Бурева, иако су постојали услови да се баш на том дијелу пробије њихов фронт, уз више сналажљивости и бољу организацију садејства између бригада.

Слиједећи дани прошли су без већих борби. Тежиште је пренешено на Попов мост, Боровно, Мркаље и Кошур. Трећега јуна положаје на Вучеву је преузела 3. далматинска бригада.

У овим борбама бригада је претрпјела приличне губитке. Свакако, најболнији су били они на Сутјесци. Сви батаљони су бројно ослабили, па су због тога четврте чете расформиране. Бројно стање батаљона кретало се између 120—130 људи. Бригада је изгубила око 200 бораца, од којих се трећина налазила у бригадној болници.

Над бригадом се надвила и авет глади. Батаљонске коморе су четири дана остале на Шћепан Пољу, јер нису могле да пређу преко Пиве. Већ мјесец дана су трајале сталне борбе, па су нередовна исхрана и многе непроспаване ноћи, исцрпјеле борце. Људи су изгледали некако равнодушно — само би спавали и једино су у нападу или јуришу напрезали и последње снаге. Тих дана се почела јести коњетина, јер је заплијењена храна брзо утрошена, а борци су били изложени огромним напорима. Сам пут од Вучева до Сутјеске и назад, који се дневно прелазио, био је довољно да се људи исцрпе, а уз то су вођене борбе без одмора и предаха.

²³ Ради се о 1. батаљону 738. пука који је претходне ноћи збачен са Вучева назад на Сутјеску. (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79).

Куририма је, такође било, веома тешко. Просто је несхватљиво како су издржавали све напоре и увијек били весели и спремни за шалу. Навече, кад би се ситуација на фронту стишала, штаб је доносио одлуке за ту ноћ или за слиједећи дан. Курир би се спремио, узео наређење и нестајао у тамној ноћи, носећи пошту на Шћепан Поље или у Нурево. Силазио је низ стрмину Вучева, на дно кањона Пиве или Сутјеске, до сванућа се поново враћао у штаб, а да није имао карте, и није познавао терен стазе. Тим путевима је раније, обично прошао једном или ниједном. Међутим, када би примио наређење видјело се да је сигуран да ће стићи на циљ.

Интендантима су се некако сналазили. Једна десетина је успјела да пронађе у пространим шумама неколико говеда. Интендант, који је био са десетином, подржавао је помоћу рога мукање говеда, па су се она сакривена одазвала. Али, све је то било недовољно. По дану се, због авијације, нису смјеле ложити ватре, па кувало се ноћу, обично један оброк без хљеба.

Бригада је 4. јуна кренула према Тјентишту. Ова вијест је обрадовала и борце и руководиоце. Сви су једва чекали да дођу у питомије крајеве, јер овдје, на Вучеву, није било чак ни воде. Борци су топили снијег и пили бљутаву кишницу, а глад је била тежа од најкрвавијих борби. Око Тјентишта су очекивали боље услове, али су се преварили, јер су глад и напори потрајали још читавих 10 дана.

У овим шестодневним борбама погинуло је 39 другова из Шесте и 1. батаљона Мајевичке бригаде. Ево њихових имена: Хаим Албахари из Тешња, Жива Борјановић из Обреновца, Радомир Божић из Власенице, Светислав Церовић из Рогатице, Мијат Драгић Лековић из Соколца, Мијат и Миливоје Буричић из Власенице, Паул Фелнер из Минхена, Миливоје Јовичић из Рогатице, Симо Лакетић из Бијељине, Данило Максимовић из Шековића, Спасоје Нарић из Соколца, Јово Марјановић, Саво Микић, Илија Миличић и Никола Миливојевић Жуковић сви из Бијељине, Петко Мишић из Власенице, Станко Митровић из Бијељине, Ибришим Обралић из Маглаја, Бранко Пантић из Власени-

це, Љубо Пантић из Оцака, Милан Павловић из Бијељине, Војислав Перић из Завидовића, Обрад Радовић из Власенице, Буро Ристић из Бијељине, Тешо Ристић из ЈТопара, Абдурахман Сарачевић из Тузле, Антоније Симић из Маглаја, Новица Симовић из Соколца, Драго и Мило Сојић из Бијељине, Војо Спасојевић из Лопара, Алија Шошевић из Фоче, Мирко Терзић из Воґошће, Игњат Тодоровић из Пећинаца — Земун, Сретко Тривковић из Шековића, Јанко Вучичевић из Пала, Обрад Вујадиновић из Власенице и Миљенко Цвитковић командант батаљона из Сарајева.

Једна од капиталних оперативних одлука Врховног штаба била је да Вучево стави под своју контролу још 22. маја, и обратно, капиталан пропуст за Нијемце, је што су оперативни значај Вучева касно оцијенили. Зато су морали стварати нов фронт окружења у долини Сутјеске, што је омогућило Врховном штабу да изврши нормално прегруписавање јединица 1. и 2. дивизије, и упути их у пробој преко Гјентишта према Зеленгори. Овим правцем је прошла и 7. банијска дивизија, а са закашњењем, када је обруч на Сутјесци био већ затворен, и 3. дивизија са Централном болницом.

Друг Тито је у анализи пете офанзиве овако оцијенио значај Вучева:

„Но главни моменат је непријатељ пропустио. Најопасније тј. запосједање Маглића, Волујака и Вучева било је осујећено. Могућност пробијања наше Главнице била је створена .. „²⁴.

Њемачка команда је тек послѣ борби код Завалита и Троврха, оцијенила важност Вучева. У билтену за 26. мај говори се слиједеће:

„ ... Попустио је непријатељски притисак на центар и лијево крило 118. ловачке дивизије. Изгледа да непријатељ размјешта снаге према југо-западу да би отворио пролаз преко Дрине и Сутјеске, према западу и сјеверо-западу .. „²⁵.

И њемачка авијација је тих дана била, упркос лошем времену, активна: 29. маја — 66 акција; 30. маја

²⁴ Билтен Врховног штаба НОВ и ПОЈ бр. 29—31 за јун и август 1943.

²⁵ Архив VII, к. 17.

— 24 борбене и 10 извиђачких акција; 2. јуна — 70 борбених и 17 извиђачких акција; 3. јуна — 48 борбених и 10 извиђачких акција, поред ваздушног снабдијевања, од којег су зависиле јединице 118. ловачке дивизије у долини Сутјеске.

Генерал Лер у својој изјави датој 1945. године каже:

„118 ловачка дивизија имала је задатак да запосједне тај положај. Један њен батаљон, услед потешкоћа снабдијевања добио је дозволу од шефа операција, генерала Литерса, да запосједне само гребен планине и поставио код главног пролаза само стражу, а главнина батаљона налазила се с оне стране Сутјеске. Касније када је постало очигледно да туда иде главни правац пробијања партизанских снага, грешка је била примијећена и Литерс је одмах наредио да читав батаљон запосједне пролаз. То се није могло извести, јер су партизани већ створили мостобран на тој планини и концентричним нападима прешли у офанзиву. Потиснули су батаљон и 118. ловачка дивизија била је приморана да формира нов фронт на Сутјесци.“

д) КОШУР

Три дана и три ноћи су 1. пролетерска, 3. крајишка и Мајевичка бригада водиле борбе ради заузимања Попова моста, Мркаља и Боровна, да би пробиле њемачки фронт на Сутјесци и омогућиле пробој преко ријеке према сјеверу. Друга пролетерска је из истог разлога нападала Кошур, положај на лијевој обали Сутјеске, код села Тјентиште. И поред дјелимичних успјеха фронт није пробијен, јер су се Нијемци упорно бранили и стално довлачили нове снаге. У кањону Пиве, они су угрозили село Мратиње, један од два пролаза са Пивске планине на Вучево, а наступали су од Чермерна долином Сутјеске и гребенима лијево и десно хрема Сухој, која је била у рукама Главне оперативне групе и преко које је водио једини слободни пут до Тјентишта, а одатле преко Крекова за Љубин гроб и Замрштен, у правцу пробоја Главне оперативне групе.

Трећа и 7. дивизија, са болицом, налазиле су се још на Пивској планини.

Кошур (к. 787) је заобљено брдо, дјелимично покривено ниском шумом, које доминира Тјентиштем. Са овог положаја могу се контролисати стазе које из Тјентишта изводе преко Милинклада и Замрштена у дубину Зеленгоре.

Послије неуспјешног покушаја овлађивања Вучевом, команда 118. дивизије је још 2. јуна организовала одбрану у долини Сутјеске на положајима: Боровно—Мркаље—Попов мост—Кошур, ради спријечавања пробоја јединицама НОВЈ према Врбници. Требало је да се снаге са Кошура, као тежишног положаја, преко Милинклада и Озрена споје са групом „Анакер“, која је од Гацка надирала лијевом обалом Сутјеске, и тако заворе обруч.

Положаје: Копгур—Попов мост—Мркаљ и Боровно запосјеле су јединице борбене групе „Гертлер“ (1. и 3. батаљон 738. пука, 1. батаљон 734. пука и 1. батаљон 750. пука), укупно 4 батаљона и артиљеријском групом у селу Мјешаићи. Први и 3. бат. 738. пука утврдили су се на Кошуру и изградили бункере.²⁶

Друга пролетерска бригада је 3. јуна са два батаљона напала на Кошур без успјеха. Пошто то она сама није могла учинити издато је наређење 6. бригади на са 2. пролетерском овлада овим положајем и спријечи продор Нијемаца према Озрену и Барама.

Цијелог дана (4. јуна) бригада је маршевала са Вучева преко Драгаш Седла и Сухе до Тјентишта, гдје је стигла око пола ноћи. Под Кошуром је срела Луна Миловановића, замјеника команданта 2. пролетерске бригаде, који је упознао са ситуацијом. У зору, 5. јуна, почео је заједнички напад са пролетерима. У почетку је било успјеха. Пролетери и борци бригаде су заузели неколико бункера, али су их Нијемци противнападом резерве поново повратили. Цио дан је вођена борба, и изведено је неколико јуриша, али без успјеха. Брдски дивизион, који је потпомогао напад, био је

³¹ Зборник IV, књ. 14, док. бр. 32, 34, 35.

далеко позади, иа Драгаш Седлу, **па** му је дејство било непрецизно.

Под Кошуром је бригада остала до 9. јуна. Три дана је узастопце нападала, но напади су бивали све слабији, јер су замор и исцрпљеност овладали борцима. Трећег дана стигла је 7. крајишка бригада и смјенила батаљоне 2. пролетерске.

Нијемци су се са Кошура ограничили на одбрану. Луне Миловановић је пронашао једну стазу која је водила на Милинкладе и није била изложена ватри са Кошура. Том стазом је прошла 1. пролетерска и дијелови 2. пролетерске дивизије са Врховним штабом. Њемачка авијација је била и даље активна, и више је тукла положаје око Сухе и села Баре. Батаљони бригаде су се посљедња два дана ограничили на одбрану и из засједа су тукли Нијемце који би се осмјелили и излазили из бункера и ровова да беру јагоде.

Глад је сваким даном бивала већа. Већ су и коњи били при крају, а они који су преостали били су сама кост и кожа, тако да је од њих било мало користи. Хљеба није било довољно већ од 20. маја, од Челебића, а посљедњих 10 дана уопште га није било (сем нешто плијена у Кушлату и на Вучеву). Храна се могла кухати само ноћу. Кухало се коњско месо, а у некој чети или батаљону — ако је интендант био сналажљивији — нашло се у чорби мало јечма или зоби. Печена коњетина је укуснија од кухане, па су је борци сами пекли на жару, а увелико су се кухале разне траве и јео млад буков лист, киселица и сријемуша. Поред слабе исхране, улагали су се и огромни напори, јер се ноћу нападало, а преко дана бранило. Уз све то, авијација је била стално над главом.

Болница се сваким даном повећавала. Рањеници више нису упућивани у Централну болницу, већ су остајали у јединицама, а неки су из Централне болнице враћени у бригаду. Исхрана је и овдје представљала највећи проблем. Захваљујући пожртвованом раду интенданата, болница је имала неколико говеда, па и нешто брашна, тако да је до пробијања код Кошура како — тако излазила на крај. Послије тога је и она остала

само на коњском месу. Борци, иако исцрпљени, добро су се држали.

Чедо Миндеровић, члан Полит-одјела, као да није знао за тешкоће. Он је десетак дана са друговима из бригадне технике упорно радио на сређивању и штампању бригадног листа. Чланци за лист су писани у предаху између двије борбе, а последњи су завршени овдје, на Сутјесци. Са друговима из технике склонио се у јаругу иза развалина Тјентишта. Посао је већ био при крају; лист је штампан, извлачен на шапирографу и повезиван. На послу му није сметала авијација, киша, куршуми, па ни глад.

Осмог јуна је цио дан ромињала киша. Колико год да је била досадна и неугодна ипак је била од користи, јер је онемогућила непријатељеву авијацију. Послије препуцавања око Кошура, које је трајало читав дан, предвече се све утишало. Спуштао се први мрак и настала је злокобна тишина. Штаб бригаде се налазио покрај стазе која долином Сутјеске од Сухе поред Тјентишта окреће према Крековима. Колоне су стално пролазиле. Неко је пронио глас: иде колона са Врховним штабом и Врховним командантом. Пао је мрак, а у колони је примијећена силуета друга Тита. Корачао је на челу Пратећег батаљона са штапом у руци. Поздравио се и кратко задржао са друговима из штаба. Рекао је да треба што прије покренути и извући из ове долине болницу и позадинске дијелове. Одао је признање Далматинцима и Мајевичанима за херојски отпор на Барама. Из сваке његове ријечи осјећао се оптимизам. Наставио је у колони „Лунетовом“ стазом према Милинкладама.

Ноћи 8/9. јуна пролазили су последњи ешелони „Лунетовом“ стазом. Нијемци су осјетили покрет па су повремено директном ватром артиљерије тукли колону, која се по мрачној ноћи споро кретала. Бригадна болница, која је такође упућена овом стазом, ишла је цијелу ноћ, а прешла је свега 2—3 км. Сјутрадан, ујутру, још је пролазила поред Крекова.

Распоред батаљона бригаде који су држали положаје према Кошуру, било је слиједећи: на десном крилу код Тјентишта Други, у центру Трећи, а Први на

лијевом крилу код Крекова, испод самог Озрена. Лијево, према Милинкладама, држала је положаје 7. крајишка бригада.

Девети јун је био сунчан и, зато, тежак дан. Нијемци су са Кошура коначно прешли у напад. Намјеравали су да овладају Озреном и да се споје са снагама које су од Чемерна преко Бара наступале према Кошуру. Авијација је непрестано тукла Милинкладе. Озрен и Крекове. Око подне су Нијемци успјели да овладају Крековима и пресијеку „Лунетову“ стазу. Први батаљон, иако десеткован, храбро се борио и успио да задржи Нијемце под Озреном. Седма крајишка бригада је добила нови задатак, па је напустила положаје на лијевом крилу бригаде. То је олакшало Нијемцима да овладају Крековима и директно угрозе Озрен. Штаб 1. батаљона је оцијенио опасност насталу повлачењем 7. крајишке бригаде, па је самоиницијативно рокирао дијелове батаљона улијево. У овој борби истакла се 1. чета, под командом Рагиба Цинде, који је са 15—20 бораца задржао Нијемце читава два часа, и тако омогућио 10. херцеговачкој бригади да запосједне Озрен и обезбиједи пролаз јединицама које су се још извлачиле из долине ријеке Сутјеске.

Пут преко Крекова је био пресијечен. Око Тјентишта су остали 2. и 3. батаљон бригаде у опасности да буду одсјечени. Иза њих, у долини Сутјеске, кретала се 7. ударна дивизија, десеткована борбама и тифусом, чија је ефективна снага била сведена на минимум. Нијемци су појачали напад на 2. батаљон код Тјентишта, али су били одбијени. Касно послије подне штаб је на своју одговорност наредио повлачење 2. и 3. батаљона. Усовички поток, који извире између Озрена (к. 1405) и Плећа (к. 1349), кориштен је као стаза, јер Нијемци нису могли да га контролишу ватром. То је био најкраћи пут из Тјентишта у Хрчавку. Истина, стаза је била строма, нарочито између Озрена и Плећа у Хрчавку, али употребљива. Пред мрак је бригада стигла на седло и срела 10. херцеговачку и дијелове 4. црногорске бригаде који су узводније од Тјентишта прокрчили себи пут и повлачили се према Хрчавки. Ту се дознало да је друг Тито рањен.

Бригада је заиоћила на поменутом седлу, средила батаљоне и послије поноћи продужила према Хрчавки. У долини Хрчавке колона је прошла поред сандука са архивом, а око њега је био разбацан тек одштампан, али још неподјељен, лист „Шеста бригада“, једномјесечни рад Чеде Миндеровића и других из бригадне технике.

Прва половина дана је прошла мирно. Нијемци се нису јављали, па је изгледало да су преброћене највеће тешкоће. Батаљони су полако из долине Хрчавке излазили на Лучке Колибе.

Нијемци су брзо осјетили да им је партизанска главнина измакла из Сутјеске. Обруч на њој није био сасвим затворен и зато су улагали нове напоре да затворе нов обруч на Лучким Колибама. Око подне је почела да дестује њемачка артиљерија, у почетку слабије, затим све јаче и јаче, а послије тога и авијација. Наилазила је ескадрила за ескадрилом бомбардера „штука“, а злобне „роде“ су стално извићале и проналазиле циљеве. Све снаге Главне ударне групе, изузев 3. и 7. дивизије,²⁷ прикупиле су се на уској просторији: Лучке Колибе, Замрштен, Врбничке Колибе, Љубин гроб, Јаворак, Тисово брдо. Био је то за 6. бригаду, а вјероватно и за остале јединице, један од најтежих дана. Бомбе од 200 и више килограма просто су изровале просторију. Тешко је било држати батаљоне на окупу, јер је свако тражио какав-такав заклон. Нијемци су безобзирно нападали на Љубин гроб (к. 1615) и са Кошуте (к. 1871) положаје на правцу пробоја, али су их одбранили храбри Црногорци, Херцеговци и Србијанци. Исто тако, јак притисак са Орловаче (к. 1960) и Козје стране (к. 2014) задржала је 1. дивизија. Нијемци су на ове положаје извукли артиљерију и тукли болнице око Љубиног гроба и Лучких Колиба.

Њемачка команда је придавала велики значај положају Кошур. Његовим држањем требало је спријечити

²⁷ Седма дивизија је тога дана (10. јуна) прошла између Озрена и Плећа са 600 рањеника и болесника из Централне болнице. Пред мрак, углавном без борбе, стигла је на Лучке Колибе. (Тојко Николиш Мемоари С. Н. ЛИБЕР, Загреб, 1980 год.).

чити иробој Главие оперативне групе долином Сутјеске према Врбници. Испод Кошура, на пушкомет, води једини пут којим су се партизанске снаге — нарочито тешка оруђа, болнице и коморе, могле како-тако кретати у наведеном правцу. Пет дана је 6. бригада држала положаје према Кошуру, нападала на њега и присиљавала Нијемце да се ограниче на одбрану. За то вријеме су јединице 1. и 2. дивизије, Врховни штаб, болнице и разни позадински дијелови прошли путем поред Кошура према Лучким Колибама. Да је Кошур заузет и био у нашим рукама, овај покрет би свакако био лакши и са мање губитака, јер не би, као 9. јуна, дошло до нагомиланања јединица на Милинкладама и до жртва којих је тога дана било прилично.

Бригада се у нападима на Кошур, нарочито прва два дана, и поред исцрпљености бораца добро борила. Први напад, извршен са батаљонима 2. пролетерске 5. јуна у зору, био је силовит, али су, због недовољне координације између бригада, Нијемци у отсудном моменту са резервама успјели да поврате ровове на самом Кошуру, који су већ били заузели партизански батаљони. И напад у заједници са батаљонима 7. крајишке бригаде био је врло јак, но, због надмоћности Нијемаца, који су тај дио фронта стално појачавали, није уродио плодом. Значајну улогу одиграо је 9. јуна послерије подне, 1. батаљон 6. бригаде, када су Нијемци заузели Крекове и подишли Озрену. Штаб батаљона је, оцијенивши важност Озрена, иако није имао везе са штабом бригаде и са сусједом лијево (7. крајишка се повукла), издржао тешку борбу и задржао се на Озрену. То је омогућило осталим батаљонима 6. 10. херцеговачке и 4. црногорске бригаде, а и 7. дивизији, која се налазила тога дана позади, на десној обали Сутјеске, несметан пролаз Условичким потоком. Нијемци су отпором бораца 1. батаљона, а затим дијеловима 10. херцеговачке бригаде задржани пред Озреном, тако да је прелаз између њега и Плећа био слободан и сјутрадан, 10. јуна (Тисово брдо су још држале јединице 4. црногорске бригаде).

У борбама на Кошуру, Озрену и Милинкладама, од бомбардовања у долини ријеке Сутјеске, од Сухе до

Тјентишта, и у долини ријеке Хрчавке, у времену од 4. до 11. јуна 6. бригада је претрпјела велике губитке. За тих шест дана тешких и крвавих борби погинула су 73 борца, а скоро толико их је било рањено.

Погинули су: Нисим Алтарац из Сарајева, Бурица и Никола Атлагић из Бос. Петровца, Никола Атлија из Бихаћа, Миливоје Беатовић из Соколца, Сретко Божић из Вогошћа, Мунир Бранковић из Рогатице, Илија Чалманац из Вишњићева — Шид, Дујковић Цвијетин из Градачца, Перо Бокић из Брчког, Млаћен Букић из Зенице, Ненад и Милорад Бурић из Власенице, Владимир Губић из Инђије, Ферид Грошић из Бијељине, Борко Хрвач из Зенице, Драган Иконић из Шиде, Јерко Јерковић из Власенице, Јован Јоловић из Соколца, Новак Јосић из Руме, Ибро Кахво из Чајнич, Љубо Кнежевић из Попова — Бијељина, Раде Косорић из Соколца, Александар Ковачевић из Вршана — Бијељина, Душан Ковачевић из Соколца, Буро Ковачевић из Бијељине, Буро Козомара из ЈТивна, Јово Крајишник из Зенице, Стево Лазаревић из Бијељине, Борће Лучић из Жепча, Крсто Марић из Соколца, Миленко Марић из Шиде, Томо Мартиновић из Кладња, Василије Мартић из Бијељине, Милорад Мићановић и Секула Мичић из Шековића, Драго Михајловић Товариш из Пећинаца — Земун, Стојан Михаљевић из Лопара, Душан Мирковић Јегдић из Соколца, Гојко Нерић из Хан Пијеска, Живко Новаковић из Шековића, Сафет Парић из Вареша, Чедомир Пелексић из Модриче, Војин Перендија из Чајнич, Анте Перван из Книна, Душан Пешкан из Прогара — Земун, Маринко Петровић из Бијељине, Радослав Пилиповић из Приједора, Ристо Радојчић из Шековића, Божидар Ристић из Бијељине, Слободан Сарић из Власенице, Милорад Станишић и Аћим Стањевић — Чолић из Соколца, Велизар Ставрић из Градачца, Војислав Студен из Босанске Крупе, Алија Суљагић из Брчког, Миливоје Сушић из Власенице, Јефто Шућур из Вогошће, Раденко Шука из Соколца, Азис Терзић из Модриче, Мића Тешић из Лопара, погинуо у Централној болници, Радослав Томић из Шековића, Средоје Тришић из Милића — Власеница, Богдан Ви-

дачак из Зенице, Јозо Виштица из Имотског, Мојсије Вучковић из Глине, Милан Вукадиновић из Рипача — Бихаћ, Радован Вуковић из Сињева — Пале, Велимир Дакић из Мркоњић Града, Радислав Бермановић из Братунца, Фехим Ганић из Бијељине, Војислав Лукић, Борко Лујић и Јован Наранџић, сви из Бијељине.

Из билтена који је њемачка команда издавала сваког дана у току операције „Шварц“ види се да су Нјемци важност Кошура цијенили 'као непосредну могућност за потпуно затварање „казана“ на Сутјесци.

Изнијећемо дијелове извјештаја потпуковника Гертлера, команданта борбене групе „Гертлер“, о борбама од 2. до 12. јуна.

„На основу дивизијске запозести... преузео сам борбену групу образовану од батаљона Ш/738, 11/734, 1/738... 2. 6. у"20 часова".

„Ситуација је била следећа:

Ш/738 био је ангажован на Кошуру, ката 787, западно од завоја Сутјеске и морао је да издржи јачи притисак непријатеља из јужног и западног правца. Ката Кошур је била кључна тачка за затварање долине Сутјеске и Хрчавке и пута у правцу Врбнице. 1/738 чији је командант мајор Хенчел стигао истовремено кад и ја, био је ангажован да деловима обезбеђује десни и леви бок Ш/738..."

„11/734 је са 8. и 6. четом веома слабо посео мостобран 819—706..."

„У раним југарњим часовима (3. јун Р. П) између 5.00 и 6.00 часова непријатељ је искористио лоше време и густу маглу и извршио напад на све положаје Ш/738, 11/734, са очигледном намером да обухвати десни отворени бок Ш/738... Одбијени су сви напади на Кошур..."

По наређењу дивизије борбеној групи је додељен и потчињен 1/750. Батаљон је имао задатак да смени 11/734 да би га ослободио за напад на десном крилу групе, ради затварања постојеће бреше на обручу."

„5. 6. непријатељ је упутио најбоље опремљене елитне јединице да изврше напад и пробој према коти Кошур и 819 (Боровно прим. Р. П.). Већ у 2.00 часа почела је неубичајено јака минобацачка и топовска паљба. Поновљеним нападима на Кошур и к. 819 непријатељ није постигао успех. Тек после неколико напада успео је да у 6.30 часова заузме к. 819 (Боровно — прим. Р.П.)."

„Најтежи напад противника имао је да издржи Ш/738 (положај Кошур прим. Р. П.). Он је под командом мајора Штрекера потпуно извршио свој задатак, да под сваку цену држи коту. Губитак коте имао би несагледиве последице. Зато тај успех у одбрани треба сматрати апсолутно позитивним. У његовим тешким борбама Ш/738 су знатно подржавале 1. и 3. чета 1/738...”²⁸

Тако је у току ноћи 5/6. јуна извршена евакуација положаја на десној обали Сутјеске: Попов Мост — Мркаљ—Боровно. Прва пролетерска бригада је ове положаје предала у току 6. јуна Мајевичкој бригади и кренула преко Драгош Седла—Сухе—Тјентишта према Милинкладама и, даље, према Врбници. За њом је кренула и 3. крајишка бригада, а у току 6/7. јуна и 2. пролетерска за Милинкладе. Мајевичка бригада, у току 7. јуна напустила је положаје на Поповом Мосту и Мркаљима, и стигла у прави час као помоћ 2. далматинској бригади на Горњим Барама.

Осмог јуна у 19.30 часова пренијето је наређење команданта 118. дивизије да треба рачунати са новим нападима на групу Гертлер у рејону Кошура. Зато је требало заузети Крекове, пресјећи стазу према Милинкладама и овладати Озреном (к. 1405) и Милинкладама (к. 1001).

У извјештају се о овим борбама каже:

„Групи су стојали на располагању 1/750, 8/750, 12/738. После добре ватрене припреме ваздухопловства и арт. подршке у рејону Милинкладе-Озрен, кренули су у касним преподневним часовима (9. 6) у напад према Милинклада-Озрен-Крекови...”

„... После успешног довлачења тешког наоружања ... настављен је напад у 17.30 часова. После доброг напредовања, знатно се појачао отпор непријатеља на задњим стрмим падинама Милинкладе-Озрен. Тежак терен нарочито испред 1/750, стрми кланци, стеновите падине и густо прашумско шипражје успорило је заузимање гребена до мрака...”²⁹

Озрен је успио да одбрани 1. батаљон 6. бригаде, уз помоћ дијелова 10. херцеговачке бригаде.

²⁸ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 93.

²⁹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 93.

Потпуковник Гертлер даље пише:

„... 10.6 у 10.30 часова настављен је напад после поновне ваздухопловне ватрене припреме. После веома отежаног напора и успешног пењања 1/750 је са 2. и 3. четом достигао у 14 часова гребен Милинклада...”

„... Истовремено 8/750 је у 14 часова достигла коту 1405 (Озрен) после изванредно савладаног успона..

Тако је 10. јуна тек око 22.00 часа, успостављена веза са борбеном групом „Анакер” и затворена брења између Озрена и Вилењака. Истога дана у поподневним часовима кроз овај отвор је прошла и 7. банијска дивизија, са око 600 рањеника и болесника из Централне болнице.

Главнина оперативне групе (1, 2. и 7. дивизија и 6. и Мајевичка бригада са Врховним штабом) је тога дана избила дубоко у центар Зеленгоре. На десној обали Сутјеске остала је 3. дивизија са Централном болницом. Она је 13. јуна са дијелом снага успјела да се пробије кроз њемачки обруч на линији Кошур—Озрен—Вилењак. Остали дијелови, нарочито рањеници из Централне болнице, остали су на вјечитој стражи у долини ријеке Сутјеске.

е) ВРБНИЦА И ТРЕБИЧИНА

Нијемци су брзо оцијенили да им је главнина Главне оперативне групе измакла из Сутјеске. Иако им је 1. пролетерска у зору 10. јуна разбила једну јаку групу на Балиновцу, која је била окосница обруча на Зеленгори, Нијемци су у току истога дана на брзину покушали да са скрпљеним јединицама поново успоставе нарушене положаје: Врбница—Стружинско брдо—Балиновац.

У поподневним часовима 10. јуна на уском простору Лучких Колиба концентрисала се главнина партизанских снага: 2. и 4. пролетерска, 7. крајишка, Шеста, Мајевичка, 10. херцеговачка и 2. далматинска са штабом 2. пролетерске дивизије и Врховним штабом. Предвече је пристигла и 7. банијска дивизија.

³⁰ Исто.

У рано послјије подне појачано је дејство њемачке артиљерије, а послјије тога и авијације. Наилазиле су ескадрила за ескадрилом „штука“ и „дорнијера“, које су засуле бомбама цио простор око Лучких Колиба. Нијемци су безобзирно нападали на ЈБубин гроб, а са Кошуте су покушавали да пресијеку правац даљег продора бригада.

Већ се спуштао мрак, а есакдрила „дорнијера“ је поново била над бригаама. Када су сручили терет бомби, авиони су се спустили изнад самих крошњи дрвећа, а авијатичари су поздрављали хитлеровски. Том приликом је, страдало десетак другова око штаба и и пратећег вода.

Од бомбардовања је био рањен коњ комесара бригаде. Маји га је било жао, волио га је, јер га је служио већ неколико мјесеци, а тих дана је носио рањеног командира чете Ратка Јовичића који је на Палъици, код Горажда, задобио 7 рана. Јовичићу је коњ био једини спас, јер је био непокретан. У расформираном пратећем воду нађен је други који га је изнио из офанзиве, а рањени коњ је заклан, па је сваки борац добио по парче меса. Мајо није могао да једе месо од свог коња. У бригади се тешко одлучивало да се кољу коњи, и мали број преосталих коња служио је за ношење тежих рањеника.

Пратећи вод је ноћу 9/10. јуна закопао своја оружја да би се бригада лакше кретала у даљем пробијању, иако је било тешко растати се од бацача и противтенковских топова. Један бацач је био заплијењен у борби са Нијемцима у Босутским шумама, други у борби са четницима, а противтенковски топ, прије два мјесеца на Храњену код Горажда. Многе борбе су биле везане за ова оружја и многе побједи над непријатељем, нарочито на Мајевици, Бирчу и Романији, извојеване су уз помоћ наших храбрих, умјешних и пожртвованих бацачлија. Много је муке требало уложити да се изнесу по тешким, често непроходним стазама на ове планине. Колика је била љубав бораца према оружјима најбоље ће, између многих других, показати слиједећи примјер. Три дана прије тога пратећи вод је са Драгош Седла силазио за Тјентиште у састав бригаде.

Због непријатељеве ватре није могао прећи преко моста на Сухој, него је пресекао низ стрму страну према Тјентишту. Сутјеска је била надошла и тешко ју је било прегазити. Када је наишао коњ са топом, вода га је занијела и он је посрнуо. Командир вода Садик Кадрушић Дик је скочио у набујалу Сутјеску и спасао товар — цијев од топа. Увече је кратко извјестио команданта бригаде да је вод у реду стигао. А сада се требало растати са овим драгим оруђима!

Падом мрака бригаде су се средиле. Покрет према Балиновцу и Мрчин Колибама, гдје се већ налазила 1. пролетерска дивизија, извршен је у двије колоне. У лијевој су биле: 4. пролетерска, 10. херцеговачка, 7. крајишка, Мајевичка бригада, 7. банијска дивизија и Врховни штаб. Шеста бригада је одређена као претходница у десној колони, у којој су биле још 2. пролетерска и 2. далматинска бригада.

Командант колоне је био Јово Вукотић. Правац: Врбничка ријека, и даље преко Стружинског брда према Мрчин Колибама. Нијемци су држали Кошуту, Трескавац, Врбницу. За Стружинско брдо се није знало у чијим је рукама. Рачунало се да Нијемци, послије пораза на Балиновцу, нису још запосјели положаје између Врбнице и Балиновца. Отуда је требало по мраку проћи између Кошуте и Трескавице и сићи на Врбничку ријеку поред села Врбница, и даље у дубину Зеленгоре, хватајући везу са 1. пролетерском дивизијом.

Пред покрет су одржани кратки састанци командира и партијских организација по четатама и батаљонима бригаде. Изнијета је тешка ситуација у којој се налазила Главна оперативна група и велика одговорност која лежи на бригади, јер се задатак — пробој преко ријеке Врбнице — морао извршити по сваку цијену. За вријеме покрета требало је да влада потпуна тишина — „да се кашље у капу“, да се не губи веза итд. Команде јединица и чланови Партије требало је да предњаче примјером.

На чело колоне био је одређен 3. батаљон, као најодморнији, за њим 1, па 2. батаљон. Кренуло се око 23.00 часа. Водича није било, па се оријентисало по карти и „партизанском носу“. Главно је било не наба-

сати на Врбницу, јер су тамо били Нијемци, већ проћи западно од села. Колона је, прекидајући се, прошла стазом испод Кошуте и код брда Козци скренула право у Врбничку ријеку. Борци су били уморни и, чим би колона застала, стојећи би заспали. Али, и поред свих тешкоћа, полако се напредовало без већих застоја.

У само свитање чело колоне је прешло ријеку и почело да се пење уз стрмо Стружинско брдо (к. 1928). На гребену су се видјеле људске силуете. Били су то стражари, за које се у први мах претпостављало да су партизани; из лијеве колоне. Међутим, то су били Нијемци — дијелови 369. дивизије који су образовали нови обруч и запосјели положаје на лијевој обали Врбнице.

На чело колоне је изишао 1. батаљон и подишао гребену, а да га Нијемци нису опазили. Када је свануло, у долини Врбнице је била нагомилана колона. Њемачка посада на положајима око села Врбнице опазила је и осула митраљеском ватром. У том тренутку 1. батаљон је извршио јуриш на Стружинско брдо и разбио њемачку одбрану, која се повукла на Гребач (к. 1380), око којег се развила оштра борба. Нијемци су неколико пута јуришали, али их је 1. батаљон сваки пут одбио, а остала два батаљона су продужила преко Стружинског брда у правцу Мрчин Колиба. На правцу покрета су растјерали Нијемце, прекинули телефонске линије и тако начинили брешу кроз коју је продужила колона. Први батаљон, ионако малобројан (испод 100 бораца), имао је приличних губитака.

На Стружинском брду је заплијењена комора и око казана, пуних хране, била се сакупила група бораца, који су хтјели на брзину да узму по који залагај. Баш тада је у казан ударила минобацачка мина и смртно ранила три борца.

Нијемци су, такође, претрпјели приличне губитке, а заплијењени су: бацач, два „шарца“, доста муниције и, што је најглавније, храна. На попришту борбе остало је доста муниције, оружја и другог плијена, јер није имао ко да га понесе.

И лијево, према Балиновцу, водила се оштра борба — ту је лијева колона пробијала обруч.

Нијемци су из села Врбнице стално тукли митраљезима иоток, поширу долину преко које се десна колоне морала пребацивати трком по дијеловима. Око 10.00 часова Нијемци су поновили напад са Гребца на правац колоне. Два батаљона су већ била прошла, тако да су под удар дошле батаљонске и бригадна комора. Друга пролетерска бригада, која је баш избила на гробен, одбила је овај напад заједно са 1. батаљоном.

Послије подне је бригада стигла на Мрчин Колибе, гдје је остала цијелу ноћ.

На Врбници, Стружинском брду и Балиновцу Нијемци су већ 9. јуна запосјели положаје. Десетог јуна 1. пролетерска је разбила на Балиновцу групу „Хене“ (1. батаљон 370. пука и 11. чета 369. пука) и нарушила линију дочека, али је у току дана поновно успостављена од на брзину склопљених дијелова 369. и 724. пука. За ово вријеме батаљони 117. и 7. СС дивизије су изнад Сутјеске затворили пролаз 3. дивизији и Централној болници.

Покрет је настављен 12. јуна правцем Јабланово брдо (к. 1353) — Ратковац, гдје је примљен нови задатак од штаба 1. пролетерске дивизије: требало је да 6. и Мајевичка бригада формирају десну колону са правцем покрета: Закмур—Требичина, и да поред Фоче прећу цесту Фоча—Калиновик и наставе покрет ка сјеверу,³¹ а главнина (1, 2. и 7. дивизија) да се пробија преко Јелеча и Миљевине. То је, најзад, био посљедњи обруч.

Код Јаблановог брда је извршена смотра бригадне болнице. Стање у њој је било добро: свих 60 рањеника, колико их је, отприлике, било, добро се осјећало, па и они који су теже рањени видјели су једини излаз из ове ситуације у томе да јашу или леже везани на коњима.

У зору 13. јуна колона је стигла на пушкомет до првих кућа у селу Требичина. У њему су се налазили неки војници, но, како је био полумрак, није се могло распознати чији. У то је из села отворена ватра, па је наређен напад. Напала су два батаљона 6. и један Мајевичке бригаде. Батаљонима је успјело да заузму

³¹ Зборник IV, књ. 14, док. бр. 32, 34, 35.

половину села и опколе једну групу Нијемаца, али даље нису могли. Но, иако је, непријатељ довлачио нове снаге, није успио да батаљоне збаци са окупираних локација. Нијемци су тако задржавани читав дан, јер да су заузели Требичину избили би још у току дана на Ратај и угрозили десни бок средње колоне и правац њеног пробијања. Борци су се размјестили по кућама у заузетом дијелу села и док су се једни тукли други су припремали ручак. Штабови Шесте и Мајевичке су одлучили да издрже на овим положајима до мрака, па да се у току ноћи рокирају према средњој колони и код Ратаја и Миљевине прећу цесту Фоча—Калиновик. Пробој код Требичине и прелаз преко ријеке Бистрице били су скоро немогући и да је заузето село, јер Бистрица ту чини стрм кањон преко кога се не може прећи. Једини могући прелази су код ушћа Бистрице у Дрину, у непосредној близини Фоче, или код Миљевине. Ради тога су болнице и коморе бригада, у пратњи једног батаљона, још у току дана упућене према Ратају и Миљевини. Ова колона је истог дана по паду мрака, прешла Миљевину, ухватила се села Будањ и продужила према Превили.

Извлачење батаљона из Требичине Нијемци су, открили прије мрака, па су, због тога батаљони Шесте, нарочито Први, имали губитака. Ипак, главни дио колоне се одлијепио од непријатеља, кренуо према Ратају и Миљевини и прошао кроз бресту коју су отвориле бригаде 1. и 2. дивизије. Кроз ту бресту прошле су и остале јединице. Негдје послје пола ноћи, 13. јуна, Шеста и Мајевичка бригада стигле су до Ратаја, и у свитање прешле цесту код Миљевине.

У овим тродневним борбама и пробијању оставило је своје животе преко тридесет другова из редова бригаде. Највише губитака имала је од авијације 10. јуна послје подне, затим 11. јуна на Стружинском брду и 13. јуна на Требичини. Тада су погинули: Симо Алексић из Зенице, Лело Алић из Мокрог, Недељко Басрак из Брчког, Милорад Чобо из Соколца, Мехмед Чуруковић из Зенице, Пајо Доловац из Прогара — Земун, Светислав Хаџић из Пећинаца, Бранко Хрњак из Приједора, Вукосав Илић из Власенице, Душан Јовичић из Ро-

гатице, Јован Космајац из Сарајева, Светозар Крстић из Шековића, Лазар Кузминац из Сремске Митровице, Владо Лековић из Горажда, Мато Марић из Крешева, Вујадин Мијатовић из Оловци — Кладањ, Мклован Митровић из Зенице, Ристо Новчић из Шековића, Драго Новић из Пећинаца — Земун, Марјан Паунић из Соколца, Нећо Сарајчић из Лашве, Андрија Станек из Вараждина, Тодор Станимировић из Бијељине, Србо Суботић из Бијељине, Рајко Тадић из Власенице, Војко Тадић из Шековића, Милорад Ујић из Рогатице, Деси-мир Васиљевић из Шековића, Фехим Зечевић из Ви-соког и Јурај Ковачић из Цриквенице.

Њемачка команда је оцијенила могућност пробоја код Ратаја и Миљевине, па је ужурбано довлачила чак из Пљеваља свјеже снаге на овај сектор. Истовремено, појачавала је снаге у долини Сутјеске, код Тјентишта и Сухе, да би спријечила пробој 3. дивизије и дијелова Централне болнице, јер су се они 12. јуна још налазили на Вучеву. Ево шта се каже у билтенима за ове дане:

Билтен за 11. јун:

„Непријатељ добија даља појачања са истока преко Пиве (3 дивизија Р. П.) и са употребом јаких снага, понавља покушаје пробоја према сјеверозападу. Иза других и измењених борби, непријатељ је успио да учини локални пробој на фронти „Кампфгрупе“ 369 дивизије.“ „Кампфгрупе“ 369. див: мјере за уништење опкољених непријатељских снага су у току. Као појачање „Кампфгрупи“ 369 див., дијелови пук. групе, биће транспортовани аутомобилима са сектора Пљевља у Јелеч. Узастопни напад авијације на непр. снаге испред 369 дивизије“ У билтену за 12. јун:

„Непријатељске снаге које су се пробиле, успјеле су да даље напредују према сјеверу. Група 369, дивизије налази се, услјед надирања 11/369 и 11/724 на одбрани сектора Плијес...“ (724 пук 104 њемачке дивизије налазио се у почетку офанзиве код Пријепоља — Р. И.).

„Група 369. пјеш. дивизије сакупља се на сектору Јелеч да присили и уништи непријатељске снаге на сектору Закмур (3 км. југозападно од Фоче). У ту сврху такође је 1/37 угућен на сектор Фоче...“³²

„Операције „Швари“ су завршене, Група 369. пјеш. дивизије наставља прогон непријатеља који се повлачи према сјеверу.

³² Архив VII, к. 17.

И поред свега „уништења“ које је у билтенима **сва*** кодневнo понављано, у билтену за 16. јун њемачка команда признаје неуспјех окружења, па каже:

Непријатељ је успио да се пробије према сјеверу, али је био наладиут источно од Јелеча, са успјешним бочним ударима од стране трупа 369 дивизије, у сарадњи са авијацијом, која је вршила акције ниског лета."³³

Италијанска команда — 6. армијског корпуса — у извјештајима команди 2. армије признаје, али много отвореније, крах најављеног уништавања партизанских снага од стране њемачке команде, ваљда због тога што је пробој извршен на сектору који су браниле њемачке дивизије.

У извјештају од 14. јуна каже:

„Сектор Феррара. Партизанске снаге које оперишу јужно од Јелеч (БС БЛ) и које су избјегле опкољавање које још није потпуно због закашњења покрета њемачких јединица, много су јаче него што је то изгледало у прво вријеме. Надолазе у зону јединице 369 дивизије и 724 њемачког пука да би појачале контраофанзиву у правцу југа“.³⁴

Тако је 15. јуна, по њемачким документима, операција „Шварц“ завршена. Но, борбе су настављене још шест дана, све до 22. јуна, када се бригада пробила преко ријеке Праче и стигла у села јужно од Рогатице.

4. ПОСЛИЈЕ ПРОБОЈА

По преласку цесте код села Миљевине бригада се размјестила у селу Будањ. Нијемци су већ рано ујутру почели са нападима на село и Будањски врх, у намери да поново овладају Миљевином и тако спријече прелазак јединицама и групама које су остале око Рајаја. Борбе су вођене преко цијелог дана, па су се, Нијемци, иосустали, задовољили тиме да положаје партизана и мјесто преласка цесте бомбардују и ми-

³³ Архив VII, к. 14, док. бр. 52.

³⁴ Исто.

траљају из авиона. Послије иодне су се повукли према Фочи, а бригада је продужила према сјеверу у рејон села Превила, гдје је остала два дана на одмору.

Посљедице непрекидног гладовања и дуготрајних напора осјећале су се изразито тих дана. Бригадна колона се кретала тешко, тромо и споро, према Превили. Борци су, изморени и изгладњели, настојали да сваку прилику искористе не би ли нешто нашли да утоле глад. Иако су интенданци успијевали да набаве приличне количине хране, психичка глад је стално расла, јело се све што се нашло: од зеленог лука, салате, течного пекмеца до свињског меса. Наравно, многи организми нису могли да издрже овакву промјену, па су се појавиле разне стомачне болести, које су још више исцрпљивале већ изнурене људе.

Велику тешкоћу причињавао је и недостатак санитетског материјала. Под врелим јунским сунцем ране су се код већег броја рањеника инфицирале. Иако непревијани и недовољно лијечени, рањеници су стојички подносили болове.

Авијација је преко цијелог дана била над главама и извијала, бомбардовала и митраљирала партизанске колоне и колонице. Један број бораца је малаксао, изостајао из колоне и пријетила је опасност да постану плијен четничких и усташко-милиционарских лешинара, који су се почели врзмати и настављати свој издајнички посао. Партија је мобилисала све своје чланове и указивала на потребу да се издржи још неколико дана. Најсвјеснији и наиздржљивији борци су остављани у заштитницу, па су прикупљали и бодрили изнемогле борце и тако их спасавали.

Два дана одмора на Превили су омогућили да се батаљони колико-толико среде, а људство одмори и припреми за даљи покрет преко ријеке Праче. Непријатељ је прикупљао нове снаге и покушао са новим окружењем, па се требало што прије извући из овог опасног простора између Фоче, Горажда и Јахорине.

Од штаба 1. дивизије добијен је даљи правац покрета: Оштро—Устипрача—Шаторовићи, и даље преко Борика према Хан Пијеску. Шеста и Мајевичка су одређене у десну колону, која је требала да прође непо-

средно изнад Горажда. Остале јединице 1. и 2. дивизије прелазиле су пругу и цесту Сарајево—Вишеград на широком фронту од Праче до Стамбулчића.³⁵

Предвече 18. јуна обје бригаде су кренуле на задатак. Правац покрета је помјерен нешто западније од Горажда, према Храњену, како би се избјегла интервенција Нијемаца из Горажда. Међутим, Храњен и цесту Дрвљивац—Храњен—Реновица, већ су били запосјели Нијемци, а позади, од Фоче и Миљевине, такође су наступали њихови одреди. Код Храњена се бригаде нису успјеле пробити, јер су Нијемци запосјели положаје око цесте. Због тога су се у току ноћи повукле на Оштро (к. 1004), само 5 км западно од Горажда. Нов покушај пробоја организован је 19. јуна увече. Колона је изнад самог Горажда прешла цесту Горажде—Сарајево и у зору стигла на Пети Бор (к. 1200). Цијелу ноћ је падала киша, а на Петом Бору снијег. Нијемци нису очекивали овакву дрскост, па је покрет прошао без борби. У селу је изненађена мања усташка посада која је побјегла према Горажду, Припреме за прелазак ријеке Праче, обављане су код жељезничке станице Дуб. Како је ријека била набујала, па се није могла прећи газом, на брзину је изграђено импровизирано брвно. Посада која је чувала станицу побјегла је и колона је у току вечери и ноћи прешла пругу без борбе. Ујутру, 21. јуна, стигла је у село Плијеско. Приликом неуспјелог преласка цесте код Храњена одвојили су се од колоне 1. батаљон Шесте са бригадном болницом и два батаљона Мајевичке бригаде. Самостално су успјели да пређу цесту и жељезничку пругу код Реновице, у склопу јединица 1. дивизије. Батаљони су сачували болницу и укључили се у састав бригаде у селу Осову 23. јуна.

За седам дана, од преласка цесте код Миљевине па до ријеке Праче, у борбама око Будањског врха, на Храњену, приликом преласка ријеке Праче и од њемачке авијације погинуло је 28 другова: Ратко Амовић из Соколца, Стево Бабић из Бихаћа, Саво Цвијетино-

³⁵ У заповијести штаба 1 пролетерске дивизије од 14. јуна 43. дате су и основе за противофанзиву у источној Босни. (Зборник IV, књ. 14, док. бр. 38 и 43).

вић из Пилице — Зворник, Марко Чобо из Рогатице, Јован Черанић из Соколца, Рамо Голић из Рогатице, Коста Јањић из Фоче, Слободан Јовичић и Милорад Каришић, оба из Рогатице, Саламон Конфорти из Сарајева, Неџад Кучукалић из Брчког, Раде Кусмук и Алекса Мракић оба из Рогатице, Јован Мартињук из Ливна, Перо Мушкић из Оцака, Миливоје Нешковић из Горажда, Цико Обреновић из Бијељине, Милован Перић из Петровца на Млави, Лука Перушиновић из Шековића, Десимир Прећа из Соколца, Рајко Сарић из Власенице, Коста Шарановић из Даниловграда, Бранко Томић и Мирко Томић из Бијељине, Војислав Трбојевић из Пећинаца — Земун, Спасоје Васић из Живиница, Аврам Вуковић из Шековића и Аган Загорица из Рогатице.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Операција „Шварц“ или пета офанзива, односно битка на Сутјесци, како је биљежи наша историографија, је завршена. Према њемачким документима операција је почела 15. маја, а завршена је 15. јуна. За 6. бригаду почела је већ првих дана маја, а за Оперативну групу је завршена 20. јуна, када она прелази у противофанзиву у источној Босни.

Износимо оцјене које су о овој операцији дали главни актери ових збивања, команданти:

1. Јосип Броз Тито, Врховни командант НОВ и ПОЈ и командант Главне оперативне групе: „Пета непријатељска офанзива против наших јединица у Црној Гори и Санџаку била је припремана много паметније, у далекој позадини, потпуним стратешким опкољавањем с циљем каснијег тактичког стежања обруча око наших јединица у Црној Гори. Такво стратегијско опкољавање одмах у почетку уродило је тим успјехом за непријатеља што нам је био осујећен и наш план за даљње офанзивне операције према Метохији и Косову, и присилило нас да примимо одбрамбене бојеве на врло неповољном терену за нас ...

... Три непријатељска обруча, на ријечи Сутјесци, на друму Фоча—Калиновик и жељезничкој прузи Сарајево—Вишеград била су пробијена, а непријатељски

план о потпуном уништењу наше херојске Ударне групе пропао је.

Беспримјерно херојство наших бораца и снажљивост нашег командног кадра савладали су скоро немогуће запреке. Пета непријатељска офанзива и њен крах дигао је пред читавим свијетом углед наше славне Народноослободилачке војске на висок степен. Борци, командири, команданти и политички комесари Прве, Друге, Треће и Седме дивизије испунили су сјајно своју дужност према народу и показали све оне особине које морају да посједују војници и командни кадар Народноослободилачке војске. Моје признање и захвалност борцима, командирима, командантима и политкомесарима Прве, Друге, Треће и Седме дивизије и Прве Мајевичке и Шесте босанске бригаде.³⁶

2. Генерал пуковник Лер командант њемачких снага на југоистоку: „Наше трупе су претрпјеле од непријатеља и напора осјетне губитке. Пре свега 118. ловачка дивизија. У колико, се сјећам број мртвих износио је 3500 не рачунајући оне који су доцније у болницама умрли. Трупе се нису могле даље употребљавати без обнове и привођења резерви. Поред тога оне би се морале поново регруписати за нови подухват против партизана ..”³⁷

3. — Ген. потпуковник Лутерс (Литерс) командант снага у операцији „Шварц“: „Као резултат операције „Шварц“ може се сматрати да су Титове снаге, које су се налазиле на црногорско-херцеговачком простору разбијене и да ће поновно стварање снага захтијевати дужи време. Тито је претрпио јак губитак престижа, који ће настојати да превазиђе — пропагандом и покушајем да са терена Хрватске и Словеније створи јаке комунистичке снаге спремне за нове велике борбе.”³⁸

Износимо податке о сопственим губицима, затим и

³⁶ Јосип Броз Тито, Пета офанзива. Зборник Сутјеска књига 2, стр. 279—281.

³⁷ Прејма извјештају команданта њемачких трупа, укупни губици њемачких и домобранских трупа (без италијанских и четничких) у операцији „Шварц“ су били: мртвих и несталих 1253, рањених 1926. (Зборник 11, књ. 3, док. бр. 94).

³⁸ Буро Кладарин: Битка на Сутјесци стр. 294 Напријед Загреб 1968 год.

неким оцјенама противника о протеклим борбама, као и размишљања о тактичко-оперативним искуствима.

У вријеме описаних борби, од 1. маја до 21 јуна, Бригада је имала велике жртве. Погинуло је или нестало око 250 бораца и руководилаца, од тога 105 чланова КПЈ. Овај податак је изнијет на војно-партијском савјетовању бригаде 3. августа 1943. године.

У књизи „Борбени пут Шесте пролетерске бригаде“ налазе се имена 235 погинулих бораца, која смо навели у тексту. Од овог броја 25 бораца је било у 1. батаљону Мајевичке бригаде, који се до офанзиве налазио у саставу Шесте. Виктор Кучан у књизи „Сутјеска долина хероја“ наводи имена 205 бораца, од тога 132 бораца из 1941. године. Цијенимо да је број од 250 погинулих или несталих вјеродостојнији.³⁹ Седамдесет рањених бораца се налазило у бригадној болници, а око 30 се прикључило другим јединицама. Око 70 бораца из Трећег и 20 из 2. батаљона пуштено је на „одсуство“. То су били борци са Гласинца који су изразили жељу да се привремено задрже и одморе код својих кућа.⁴⁰

Тако је број бораца бригаде са око 630 (почетак априла), спао на мање од 200: у 1. батаљону било их је око 100, у другом око 60, а остали су били у приштапским јединицама и болници. По доласку у Шековиће, у састав бригаде је ушао њен четврти (Бирчански) батаљон, јачине око 250 бораца.

Губици 118. 369. дивизије и 4. ловачке бригаде били су: мртвих или несталих 1071, рањених 1305 и око 1000 ксња несталих или убијених.⁴¹ Ове јединице су се налазиле на фронту око Чајнича, Фоче, Сутјеске, на Вучеву, Кошуру и Зеленгори. Са њима су батаљони

³⁹ Укупни губици свих јединица Главне оперативне групе и Централне болнице сређени до краја 1978 године били су: 7356 погинулих. Од тога 6753 мушкарци и 603 жене. (Виктор Кучан „Сутјеска долина хероја“ „Младинска књига Љубљана 1978 год). Према Гојку Николишу број изгубљених из Централне болнице је око 1300 од 2200, колико их је било почетком јуна. Погинуло је и око 200 болничарки и око 30 љекара, преко 50 одсто љекарског кадра. (Мемоари С. Н. Либера Загреб 1980 год).

⁴⁰ Сви су већ у јесен 1943. ушли у обновљени Романијски партизански одред.

⁴¹ Зборник XII књ. 3 док. бр. 92, 94.

Шесте, заједно са Мајевичком, 2. иролетерском и бригадама 1. дивизије, били у сталном борбеном контакту. Ево скраћене оцјене коју је командант 118. дивизије, генерал Киблер, дао у свом извјештају:

„... непријатељ: ток борби је показао да су партизанске снаге под командом Тита строго организоване, вешто вођене и поседују зачуђујуће високи борбени морал. Непријатељ је водио веома покретну борбу а у одбрани били су активни. Карактеристични су били маскирани удари, концентрисаним снагама на једном месту, по времену које је поговало непријатељу (отпада авијација) и тамо где није досезало дејство наше артиљерије. Тако је партизанима пошло за руком да поново надокнаде несташицу у тешком наоружању и да, користећи мрак, маглу и кишу, иду на јуриш, борбу прса у прса. При томе су показали да су фанатични борци, који су малим задовољни, који добро познају тежак планински терен и који се жилаво боре.

Наоружање партизана било је добро. Располажу са изненађујући великим бројем аутоматског оружја и са довољно муниције. Извештаји се слажу о томе, а и наши губици доказују да знају да рукују тим оружјем. Користећи одличну обавештајну службу, (помоћ становништва итд.), погодност земљишта и маскирање (и униформама сваке врсте) поново им је пошло за руком да нападну наше јединице.

Насупрот четницима, партизани су нема сумње, противник кога треба озбиљно узети, коме су дорасле само јединице које су опремљене и наоружане свим оним што је потребно за рат у планинама, које су добро обучене и навикле на највеће телесне напоре⁴².

Командант 118. дивизије је у цитираном извјештају позитивно и високо оцијенио морал, борбеност и начин руковођења нашим јединицама. Мислимо да је пропустио да сагледа преимућство тактике НОВЈ и вјештине над њемачком. То нам је и омогућило да из ове педантно испланиране операције, и поред губитака, изађемо као морални и војни побједници.

Њемачка команда је планирала да тоталним изнећањем и окружењем уништи Главну оперативну групу, па је ради тога концентрисала довољне снаге. Међутим, десило се обратно. Главна оперативна група се пробила и прешла у противофанзиву. Гдје и у чему је тајна успјеха?

⁴² Исто док. бр. 92. .

Већ смо говорили о морално-политичком фактору. Побједу је на својим леђима изнио наш човјек-борац. Но, то са војничког становишта није и не би било довољно. Из историје ратова је познато да су многе војске са високо моралним квалитетима поклекле пред далеко надмоћнијим противником.

Тајна је у основама Титове стратегије у народноослободилачком рату о умјешном кориштењу маневра. Цитирамо Титову мисао: „у нашој војсци мора владати искључиво офанзиван дух, не само када смо у офанзиви, већ и у дефанзиви“.

Тако је активност јединица НОВЈ превазилазила уске тактичке оквире. Она је била основна идеја водила у тактичко-оперативним оквирима и потезима. За сво вријеме борби, Врховни штаб, посебно друг Тито и штабови дивизија и бригада су успјевали да у својим рукама одрже офанзивну иницијативу и противника натјерају на одбрамбена дејства. Њемачке дивизије и пукови, умјесто да крену у напад, били су приморани да се бране и утврђују положаје са којих су одбијали нападе партизанских батаљона и бригада.

То је био нов квалитет, који је у тактику и оперативну вјештину унио, и стално зналачки разрађивао и преносио на све војне и политичке руководиоце, Врховни командант Јосип Броз Тито.

Шеста бригада је код Чајнича бранила фронт ширине око 36 км. Пуковској групи 369. дивизије требало је пуних 10 дана борби да из Горажда продре до Пљеваља. Бригада је према класичном односу снага имала двије непуне десетине на 1. км фронта! Али је успјешним маневром по унутрашњим правцима успјевала да створи такав однос снага да 10 пута јачег противника задржава пуних 10 дана.

На фронту код Челебића дошла је до изражаја снага маневра партизанских бригада. Непријатељ је из Фоче кренуо у напад, али је послвије два дана дошло до противудара у којем је претрпео пораз, па се морао повући и грчевито бранити своје полазне положаје. У току ових борби 2. пролетерска и Мајевичка су изашле на Вучево, одбациле њемачке снаге на Сутјеску и шириле се као лепеза према Сухој, Кошуру и Попо-

вом Мосту. Овлађивањем Вучева, Нијемци су били прииућени да на брзину организују и грчевито бране ноложаје у долини Сутјеске од Еурева до Кошура. Маневром нових снага, партизанске бригаде су успјеле да блокирају ове положаје и тако створе услове за пробој у дубину Зеленгоре. Ту су изненађени Нијемци доживели тежак пораз на Балиновцу и Врбници, а затим и на Миљевини.

Тако се офанзивни карактер операције „Шварц“ у самом почетку мијењао и постепено добијао карактеристике дефанзиве, са циљем упорне одбране одређених линија дочека, односно линија окружења. Партизанске снаге су поред велике одговорности да Централну болницу, коју је требало бранити од самог почетка, вјештим кориштењем маневра по унутрашњим правцима преузимале иницијативу и налазиле се стално у офанзиви.

Њемачко командовање је проблем офанзивности, такође, разматрало. Генерал Киблер, командант 118. дивизије, у свом извјештају, у којем анализира тактичко-оперативна искуства, каже:

„... Јединице су нагињале кружној одбрани, што је партизанима давало пуну слободу деловања. Треба још више захтевати да се јединице васпитавају да безобзирно прелазе у напад, да активно дејствују. Такођер и руковођље мора бити још активније и покретљивије.⁴³“

Њемачко командовање је извукло одговарајућа искуства о унапређивању тактике у борби против партизана. Крајем 1943. и у 1944. години у тактици борбе против јединица НОВ је унијело нове офанзивне елементе. Тако је већ у шестој, а и седмој офанзиви, главнина њемачких снага запосиједала одређене запречне линије, а покретни одреди, који су били оспособљени за дејства по сваком земљишту, су упорно и даноноћно, у смјени, одржавали борбени контакт са јединицама НОВ и ПОЈ. Оваква офанзивна тактика им је доносила успјехе, нарочито када су успјели да открију систем шифре у нашем радио саобраћају. Тактику убацивања трупова у позадину ослобођене територије

⁴³ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 92.

Нијемци су иримењивали и приликом повлачења својих дивизија преко територије источне Босне 1945. године.

Према устаљеној пракси, борци су, од команданта до коњоводца, на својим четним и баталонским војним и партијским састанцима критички разматрали протекле борбе. Припремао се материјал за војно-партијско савјетовање, које је одржано 3. августа 1943. у Шековићима (Бишина).

Сви припадници бригаде су настојали да часно извршавају све постављене задатке. Неки су извршени успјешно, а неки дјелимично, јер за то није било довољно снаге, па ни искуства. То је био окршај на живот или смрт, са далеко надмоћнијим, добро вођеним, наоружаним, извјежбаним и, нада све, свирепим противником.

Бригада је ушла у операцију „Шварц“ са нешто преко 630 бораца. То је била снага слабија од једног њемачког батаљона, не рачунајући подршку у артиљерији и авијацији. Однос се појачавао у корист противника, јер је борбена снага бригаде опадала због губитака. У борбама које су трајале непрекидно 52 дана, бригада је изгубила скоро половину свог састава, што у погинулим и рањеним, које је такође, требало спасавати од њемачког масакра. Већина бораца у бригади је учествовала у борбама од првих устаничких дана, и није се поколебала ни у тешким, кризним данима 1942. године. Захваљујући идејној снази и класном опредељењу, које је Партија уткала у свијест сваког појединца, може се тумачити та беспримјерна оданост и херојство свих који су положили своје животе, као и оних који су стицајем околности преживјели. Иако су Нијемци првих дана јуна, па све до ријеке Праче, свакодневно бацали из авиона летке и пропуснице у којима су нудили да поштеде живот свима који се буду предали, из редова бригаде није забиљежен ни један случај дезертерства. Радије се давао живот него да се окаља партизански образ. Било је неколико покушаја самосталног пробијања према свом родном крају. Неки од њих су страдали од њемачких засједа и усташко-четничких и милицијских лешинара. Тако је, на примјер, гласиначка група од око 12 бораца,

која се са Сутјеске покушала самостално пробити према Романији, заробљена у Јелечким стијенама од домаћих милиционера, а затим убијена у Фочи. Друга група бораца, која се успјела пробити преко Трескавице и Игмана у височко-семизовачки крај, већ је у љето 1943. чинила језгро новоформираног Височко-фојничког одреда.

Бригада је била типична партизанска јединица, слободна у избору борбених циљева. Чим је ушла у састав Главне оперативне групе упала је у жестоке окршаје⁴⁴, морала се уклопити у војну схему виших тактичких састава и све борбене задатке извршавати по сваку цијену, без обзира на жртве. Све је то захтијевало од руководстава и бораца велике психичке и физичке напоре. Непрекидне борбе дању и ноћу, стални покрети и недовољна исхрана, а уз то и велика одговорност за рањенике, постепено је исцрпљујуће дјеловало на људе. Необично суров и тежак терен повећавао је ове напоре. Њемачка команда је рачунала на овај фактор. Међутим, признала је да су се партизани боље прилагођавали оваквим условима него елитне и добро снабђевене њемачке јединице.

Био је то директан и уништавајући судар са њемачким дивизијама, које су користиле бројна преимућства. Међутим, ми смо се борили за своју слободу, за циљеве револуције, а они као окупатори, за циљеве експлоатације и подјармљивања. Зато је, и поред повремених наших слабости у командовању, организовању садејства, везе, а посебно обавештајне службе, у свим критичким моментима долазила до изражаја самосталност и иницијатива, од борца до штаба бригаа

⁴⁴ У вријеме прославе петнаестогодишњице битке на Сутјесци 1958. године друг Тито је предао бригади одликовање Народног хероја. У Указу о додјели одликовања пише:

„За изванредне јуначке подвиге у којима су се истакли борци и руководиоци у херојској битци на Сутјесци, одликована је Шеста пролетерска Народноослободилачка партизанска ударна источnobосанска бригада Орденом Народног Хероја“.

То је једина пролетерска бригада којој је дат назив партизанска.

де, и проналажена су рјешења која су доводила до коначног успјеха.

Тако се може тумачити и коначни исход. Око 127.000 окупаторових војника успјело је да нанесе тешке губитке групацији од око 20.000 бораца, рањеника и болесника, али није успјело да је уништи. Десетковане и изнурене бригаде и дивизије, прешле су крајем јуна и почетком јула у противофанзиву, и заједно са војвођанским и источнобосанским јединицама ослободиле велике просторе источне Босне.

Борбе на Сутјесци остаће у историји наших народа забиљежене као њене најсвјетлије странице. Млада покољења ће се на примјерима палих хероја васпитавати како се треба борити за слободу и независност своје земље. Народи који живе на тлу источне Босне, чији су се синови борили у саставу Шесте и Мајевичке бригаде, поносиће се и трајно чувати успомену на подвиге бораца који су заједно са бригадама свих југословенских народа и народности показали да је неуништива војска која се бори за праведне ослободилачке циљеве своје земље.